

Egy 15. századi karthauzi kórus-lectionarium töredékei az Egyetemi Könyvtárban.
A kötéstáblákról lefejtett kódextöredékek kutatásának szerencsés pillanatai azok, amikor több könyvről kerülnek le ugyanannak a kódexnek darabjai. Szerencsés egyrészt azért, mert a nagyobb terjedelem megkönnyítheti a szövegazonosítást, liturgikus kódex esetén pedig növeli annak esélyét, hogy az általános szövegek mellett olyan részletet is találjunk, ami egy-egy rend vagy egyházmegye (középkori) rítusával rokonítja. Másrészt bizonyíték a közös kötési helyre, s esetünkben a kódex korábbi, magyarországi használata.

Az Egyetemi Könyvtár hat különböző könyvről került lefejtésre ugyanannak a kórus-lectionariumnak hét fóliója. (U. Fr. 1. m. 126, 127, 128, 129, 130; U. Fr. 1. m. 351.) A kötetek ősnymotatványok² és vetustissimák,³ Velencében, Strassburgban és Nürnbergben nyomtatott orvosi témájú könyvek. A tulajdonos (possessor) a pozsonyi, egy esetben pedig a soproni jezsuiták „Apotheca”-ja.⁴ Kétségtelen tehát, hogy ezek a könyvek együtt kerültek bekötésre Pozsonyban a 17. század derekán, egy akkor már használaton kívül került, s így értéktelenné vált kódex lapjaiba. Egy századdal korábban azonban még minden biztonnal használták ugyanezt. Hogy milyen közösségben, hol olvasták belőle naponta a „kóruson” az olvasmányokat, a viszonylag nagy terjedelmű szöveg segít kideríteni.

A töredéksorozat legnagyobb darabja a harmadik fólió (470 × 325 mm), mely egyben a kódex eredeti nagyságát is jelzi hozzávetőleg. Biztos tehát, hogy egy nagyméretű, kórus-használatra készült kódexről van szó. Az írástükör két kolumnás, 28 soros. A teljes írástükör 370 × 225 mm, ettől a második (140 × 225 mm), a negyedik (345 × 225 mm) és az

¹ Az utolsó darab (a második fólió) a Budapesti Egyetemi Könyvtár (U.) kódextöredékeinek leírását tartalmazó katalóguskötet (*Fragmenta Codicum in Hungaria I/1.*) lezárása után került elő, ezért a második félkötet függelékében kap majd helyet. (Számát nem végleges.)

² Az ősnymotatványokról lefejtett töredékek: Fr. 1. m. 126.: Ősny. 408. SALICATO, Guillemus de: *Summa conservationis et curationis chirurgica*. Venezia 1490. — Fr. 1. m. 128.: Ősny. 430. FALCUTIUS, Nicolaus: *Sermones medicales IV—VIII*. Venezia 1491. — Fr. 1. m. 129.: DIOSCURIDES, Pedanius: *De materia medica*. Venezia 1499.

³ A vetustissimákról lefejtett töredékek: Fr. 1. m. 127.: Vet. 07/5. PLINIUS SECUNDUS: *Historia naturalis libri 37*. Venetiis 1507. — Fr. 1. m. 130.: Vet. 37/66. EMERICUS, Franciscus: *Medicorum auxiliorum dexter usus*. Norimbergae 1537. — Fr. 1. m. 3. 51.: Vet. 14/5. HOCK DE BRACKENAU, Vendelius: *Mentagna sive tractatus de causis praeservatricis, regimine et cura morbi Gallici*. (Argentorati 1514.)

⁴ Possessorbejegyzések a 2—3. jegyzetek sorrendjében: a) Collegy Posoniensis Societatis Jesu 1664. Apothecae — b) possessor-bejegyzés nincs — c) Andreas Eberstorfer, D. Joannes Bierdumphelius; Collegii Soproniensis Societatis Jesu 1664. Apothea — d) poss. — bejegyzés nincs — e) Collegy Posoniensis Societatis Jesu 1664. Apothea — f) Doct. Johann Jesenius a Jesen. Viennae emit 1612; Collegy Posoniensis Societatis Jesu 1664. Apothecae.

ötödik (125 × 215 mm) csonka fóliók térnek el. Az írás az itáliai gyakorlatra jellemző, közismert 15. századi, kerekded „gothico-rotunda” elegáns, szép változata. A töredék nagycsüörtöktől (feria V. in Coena Domini) húsvét utáni keddig (feria III. infra Octavam Resurrectionis) tartalmazza — néhol töredékesen — a kórusolvasmányokat.

Az első lap (Fr. I. m. 126.) nagycsüörtők negyedik lectiojával kezdődik.⁵ Ágoston tractatusát olvashatjuk itt a 63. zsoltár 1—2. verséhez. ([Exaudi Deus orationem meam dum tribulor . . .] *esse fidem*; Lect. 5. *Ergo hoc orat vox martyrum*; Lect. 6. *Protexisti me a conventu . . . consilium perendi eum*)

A második lap (U. Fr. I. m. 351.) ugyanezen nap nyolcadik olvasmányának végét és a kilencedik olvasmányt őrizte meg töredékesen, mutatván, hogy a három utolsó lectiot Szent Pál Zsidókhöz írt leveléből vették (Hebr. 3,16; 3,17; 4,3—4; 4,8—10.). E lapon kezdődik a nagypénteki (in die Parasceve) első olvasmány, az általános gyakorlatnak megfelelően Jeremiás siralmaiból (Lam. 2,8; 2,10—12.).

A harmadik lap (Fr. I. m. 127.) folytatása az előzőnek, a harmadik lectio első soráig jutunk el (Lam. 2,12—3,11.). A harmadik és negyedik lap között legalább hat fólió hiányzik: nagyszombat 9 lectioja teljes egészében és húsvétvasárnap első három olvasmánya. *A negyedik lap* (Fr. I. m. 128/1.) húsvétvasárnap negyedik lectiojának utolsó sorával kezdődik. A Szent Gergely 21. homiliájából sermóként kiemelt rész eleje az előző lappal együtt elveszett.⁶ (Lect. 4. [. . . transmi] *gratione mentis videtur*; Lect. 5. *Haec fratres carissimi pro tanta diei solempnitate*; Lect. 6. *Sed fortasse aliquid dicat*; Lect. 7. *Ecce vero ad memoriam*)

Az ötödik lapon (Fr. I. m. 129.) folytatódik a 7, 8. lectio. A 9. lectio, a homilia, Gergely 21. homiliájának első része. (Lect. 8. *Quem fratres carissimi in hoc facto*; Lect. 9. „*Lectio sancti evangelii secundum Marcum*” (Mc 16,1—7.) Hom. *Multis vobis lectionibus*)

Az ötödik és a hatodik fólió között 2 lap hiányzik, a Gergely-homilia folytatása: a 9. olvasmány második fele, a 10, 11. olvasmányok és a 12. eleje.

A hatodik lapon (Fr. I. m. 130.), amely csak fél fóliónyi terjedelmű, a 12. lectio végét olvashatjuk. Húsvéthétfőre három lectióként a „*Duo ex discipulis Jesu*” (Lc 24, 13—35.) evangéliumhoz Gergely 23. homiliáját adták. (*In quotidiana vobis solemnitate*)

A hetedik lapon (Fr. I. m. 128/2.) húsvétvasárnap után való keddre (feria III.) a „*Stetit Jesus in medio discipulorum*” (Lc 24, 36—47.) pericopához „*Omnia lectionis eiusdem beati Augustini episcopi*” rubrika olvasható (s az olvasmányok: Lect. 1. *Audiamus quid dixerit qui resurrexit*; Lect. 2. *Expressa est veritas corporis*).

Töredékünkkel kapcsolatban a húsvétvasárnapi 12 lectio miatt az *ecclesiasticus ritus*nak minden fajtája ki van zárva.⁷ A *cursus monasticus*ból kiesik a ciszterci ritus a feria II. (húsvéthétfő) és feria III. (kedd) három lectioja miatt, mivel ez a rend csak egy lectio *brevist* ad. A fenti kizárásokat tekintetbe véve, négy breviáriummal vetettük össze töredékünket: a Santa Justina congregatio reformbreviáriumával,⁸ az 1500-as kiadású melki,⁹

⁵ Az első három lectiot, mint ismeretes, mindenütt Jeremiás siralmaiból veszik. „Tres autem primas lectiones ex Lamentatione Hieremiae Prophetiae desumebant, quas sine cantu et solitis alphabetis legebant . . .” MARTÈNE, Edmundus: *De antiquis monachorum ritibus*. Lugduni 1690. Lib. III. C. XIII. De Coena Domini. 375. old.

⁶ Gergely 21. homiliájának olvasását a matutinum negyedik lectiojaként a homilia második felével mint sermoval kezdik, s csak a kilencedik lectiotól olvassák mint homiliát. Így, ha feltételezzük, hogy az első lectio ott kezdődik, ahol a tizenkettedik befejeződött, az incipit: „*Jesus latino eloquio salutaris interpretatur*”.

⁷ „De Resurrectione Dominica: in tam excellentibus festivitibus XII. lect. monachorum more, non tres canonicorum exigi debemus . . .” MARTÈNE, Edmundus: *De antiquis ecclesiae ritibus libri tres*. Antverpiae 1764. 145. old.

⁸ *Breviarium benedictinum Congregationis S. Justinae*. Venezia 1480. Esztergom. Eccl. Metr. III. 3. (Bohatta 115.)

⁹ *Breviarium Mellicense*. Nürnberg 1500. (Bohatta II. 518.)

s az ehhez szorosan kapcsolódó, a Tolnai Máté főapát rendeletére a magyar bencés kongregáció részére készített breviáriummal,¹⁰ és egy 1506-os kiadású karthauzival.¹¹

Nagycsütörtökre (in Coena Domini) Paulus Diaconus *Homiliarius Doctorum*¹² Ágostonnak a 63. zsoltárhoz írt traktátusát adja. Töredékünkhez hasonlóan csak a karthauziak olvassák ugyanezt. (A S. Justina congregatio breviáriuma és a melki rítus az 54. zsoltár enarratioját adják.) A Zsidókhöz írt levél olvasása e napon ugyancsak a karthauzi szokásnak felel meg. (Egyebütt Pál Corinthusiakhoz írt első leveléből veszik a 7–9. olvasmányokat.)

Húsvétvasárnapon a reformált melki rítus szerint Ágostonnak a „Passionem vel resurrectionem”¹³ kezdetű traktátusát olvassák, a S. Justina Congregatio pedig Gergely 22. homiliájából a „Hanc fratres carissimi recte nobilem solempnitatem” kezdetű részletet. Megint a karthauzi szokáshoz áll legközelebb töredékünk, ez ugyanis szintén a 21. homília második felével kezdi a 4. lectiot: „Jesum quaeritis Nasarenum”.¹⁴ (A 9–12. lectio mindenütt a 21. homília első része.)

Húsvéthétfőn valamennyi breviáriumban az „In quotidiana vobis solemnitate” Gergely homília szerepel.

Kedden a S. Justina breviárium Bédát olvastat (*Gloriam suae resurrectionis*). A töredékünk szerint Ágostonnak tulajdonított homília első részét a karthauzi breviáriumban megtaláljuk,¹⁵ de ugyane beszédnek másik részét olvasták a melki, s őket követve a „pannonhalmi” bencések e napon.

E részletes összehasonlító vizsgálat eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy töredékünk karthauzi rítusú. Magyarországi használatát eléggé bizonyítja az a tény, hogy elrongyolódva, darabokra esve a kódex itt kezdte „második életét” új, aktuális könyvek olesó borítójaként.

De próbáljuk meg felvázolni e 15. századi olasz kéztől származó karthauzi kódex valódi környezetét, s azt az utat, amit megjárva a 16. század végén Pozsonyba kerülhetett, ahol — immár funkcióját veszítve — az új felhasználásig kallódott.

A magyarországi karthauzi kolostorok közül a lövöldi (Városlőd) kolostor itáliai kapcsolatai a legkézenfekvőbbek. (Az északi kolostoroknak inkább krakkói¹⁶ és német kapcsolataik voltak. A bécsi erdő kolostorai (Aggsbach, Garning, Maurbach) a mi szempontunkból nem jönnek számításba, mivel nem oszlottak fel a 16. század zavaibaiban, tehát könyveik sem szóródtak akkor szét.) A lövöldi kapcsolat láncszemét kereshetjük akár Mátyás király személyében is. Az ő itáliai, vagy ha úgy tetszik itáliai-karthauzi¹⁷ kapcsolatai lehetővé tették akár egy itáliai scriptor meghívását, akár a kész kódex megvételét.

¹⁰ Breviarium Ordinis Sancti Benedicti de novo in monte Pannonio Sancti Martini: Ex rubrica patrum mellicensium diligentia extractum. Colophon: Breviarium secundum ritum ac morem monachorum sancti Benedicti de observantia secundum rubricum sancti Martini sacri monasterii montis Pannoniae et totius regni Hungariae accuratissime revisum, correctum et emendatum . . . Anno 1519. Venetiis. (Bohatta 1035.) A minket érintő részben a melki breviáriumtól csak a lectiok terjedelmében tér el.

¹¹ (Breviarium (Carthusiense) Venetiis 1506.) (Bohatta 1314.)

¹² Paulus Diaconus: *Homiliarius doctorum*. Basel 1513. 82. fol.

¹³ Migne PL 39. 2159. App. CLX.

¹⁴ Ez egy mondatlalt van a 6. pontban idézett incipit előtt.

¹⁵ A karthauzi breviáriumot is módosították némileg a Tridenti Zsinat után, 1584-ben. Az 1586-os kiadás bevezetője szól erről: „Mirari nemo debet, quod nos novissimi post primos patres doctrina et virtute insignes, aliquid in divino officio corrigere, demere, addere et mutare ausi sumus.” Homiliánk is áldozatul esett e korrekciós szándékknak.

¹⁶ Fodor, Adrienne: *Die Bibliothek der Karthause Lehnitz in der Zips vor 1500*. Armarium (Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum) Budapest 1976. 49–70.

¹⁷ Andreas Pannoniust illetően l. *Két magyarországi egyházi író a XV. századból*. Közzéteszik FRAKNÓI Vilmos és ÁBEL Jenő. Budapest 1886.

Mátyás igen kedvelte a lövöldi kolostort. 1480-ban maga is megfordult itt Beatrix-szel, „concomitante Reverendissimo et illustrissimo domino Joanne¹⁸ filii incliti Regis Sicilie sive Neapolis Cardinali et conservatore ordinis Carthusiensis Legato a Latere misso”.¹⁹ Ekkor ad pénzt két cella és a halastó építése mellett „ad edificium librerie”, melynek felszereléséhez is hozzájárul. Töredékünk a kor divatos és gondosan kivitelezett írásával, díszes küllemével, imponáló formátumával az ország egyik leggazdagabb kolostorához méltó kódexet képvisel. A lövöldi kolostor 1551-ben pusztult el.²⁰ Dedek Crescens Lajos — a rend magyarországi történetírója — valószínűnek tartja, hogy a szerzetesek a karintiai kolostorokba menekültek. Könyveik azonban alaposan szétszóródtak.²¹ A dunántúli könyvanyag egy része észak felé szorult, az egyik gyűjtőközpont Pozsony volt. Ide menekültek a Lövölddel szomszédos somlővásárhelyi premontrei apácák is. Hogy rendszeresen, vagy csak véletlenszerűen kerültek-e a lövöldi könyvek is Pozsonyba, nem tudni. Koroknay Éva a lövöldi kolostor kötéseiről írt cikkében egy Petrus Lombardus Sententiariumot említ mint Lövöldön kötött ősnymtatványt, amiben a pozsonyi ferencesek vagy klarisszák bejegyzését megtaláljuk.²² Ugyanezt a Pozsonyba vezető utat járhatta be lectionariumunk. De míg Petrus Lombardus „irodalom” maradt a ferencesek számára, egy karthauzi lectionariummal a jezsuiták nem tudtak mit kezdeni. A hányódás során talán meg is rongálódott, s így került végül könyvkötő műhelyükbe.

A Magyarországon egykor oly virágzó rend 15. századi liturgiáját ma e töredékek egyedül képviselik kézzelfoghatóan.

MADAS EDIT

A Magyar Athenas 1787-re tervezett, bővített, új kiadásáról. A közelmúltban, Bod Péter születésének 250. s a *Magyar Athenas* megjelenésének 200. évfordulóján több tanulmány foglalkozott a hazai bibliográfia úttörő tudósával.¹ A tanulmányokban nem esett szó az *Athenas*nak a XVIII. század végén tervezett, bővített, új kiadásáról, amely szinte már a nyomtatás stádiumáig eljutott, s aztán nyoma veszett, pedig még ma is értékes forrása lehetne könyvtörténetünknek.

Jelen tanulmány a *Magyar Athenas* 1787-re tervezett új kiadásáról közöl egy eddig ismeretlen dokumentumot, s egyben fölhívja a figyelmet a meghiúsult kiadás forrásértékű lappangó kéziratára.

¹⁸ Aragoniai János esztergomi érseksége (1480—1485).

¹⁹ A bejegyzés a Mátyás által adományozott „Lövöldi Corvinában” szerepel. KOROKNAY Éva: *A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről*. Esztergom Évlapjai 1960. 25—32.

²⁰ DEDEC CRESCENS Lajos: *A karthauziak Magyarországon*. Budapest 1889. 213. old. Lövöld pusztulását Veszprémével hozza összefüggésbe.

²¹ KOROKNAY Éva i. m. A szerző a kötések alapján hét ősnymtatvány lövöldi provenienciáját igazolja. Ha e kötetek mai lelőhelyeit tekintjük (Esztergom Főegyházm. Kt.; OSZK; Egyetemi Kt.; Szombathely Egyházm. Szemináriumi Kt.), és figyelembe vesszük e könyvtárak állománytörténetét befolyásoló történelmi körülményeket a török veszélytől a jozefinista abolícióig, láthatjuk, mennyire különböző utakat jártak be. A két megmaradt kódex közül az egyiket az Egyetemi Kt.-ban (Cod. lat. 72.), a másikat, az Erdy-kódexet pedig az OSZK-ban őrzik, ahova a nagyszombati Érseki Papnövelde könyvtárából került.

²² KOROKNAY Éva i. m. 31. old. 27. jegyz. Petrus Lombardus Libri Sententiarum I—II. Nürnberg 1491. (OSZK Inc. 538/d.) kötet tábláján belül „Reverendo in Christo patri priori ac universis devotissimi Carthusiorum Cenobii patribus in Leueld professis . . .” a második lapon: „Conventus Posoniensis” (OFM vagy O. S. Clarae).

¹ VAG Sándor: *Magyar tudós és könyvgyűjtő a XVIII. században. Bod Péter születésének 250. évfordulóján.* — Alföld. 1962. 4. sz. 155—157.

BENKŐ Samu: *A kétszázéves Athenas*. Korunk 1966. 957—960. Uő.: *A magyarigeni Athenas*. Haladás és megmaradás. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1979. 177—192.

A bécsi *Magyar Múza* 1787. évi VI.—számában Sz. S. (Szacsvey Sándor) a következő „Tudósítás”-t tette közzé:

„Ama' Néhai nagy emlékezetű Tiszt. Tudós Bód Péternek *Magyar Athénás* nevű Könyvét, *avagy* az Erdélyben és M. Országban élt Tudós Embereknek, nevezetesebben a' kik valami világ' eleibe botsátott Írások' által esmértesekké lettek, 's jó emlékezeteket fenn-hagyták, históriájokat, számos helyeken való megjobbítással, és négy vagy öt akkori mély meg bővítéssel szándékozik világ' eleibe botsátani a' N. [= Nagy] Győri R. [= Reformáta] Sz. [= Szent] Ekklezsia' mostani lelki Tanítója *Szerentsi Nagy István* Ur.”²

A továbbiakban kéri az „Érdemes Tudós Közönséget”, hogy „Köz Jóra törekedő hasznos szándékát” a munka „tökéletesítésére szolgáló tudósításokkal” segítse elő. A legközelebbi pesti József-napi vásárig — azaz 1787. márc. 19-ig — várja Győrbe a kiegészítéseket és helyesbítéseket Horányi: *Memoria Hungarorum*, Wespriemi: *Succinta Medicorum*, Wallaszky: *Conspectus*, Seivert: *Nachrichten von ungarischen Gelehrten Siebenbürgens*, Haner: *Adversaria* . . . c. munkájához, valamint a *Das gelehrte Oesterreich* című kiadványhoz és Czvittinger frői lexikonához s „más nyomtatásban lévő 's erre szolgálható munkák”-hoz.

Kéri továbbá „a' mostan élő Érdemes Tudós Auktor”-októl „egygy kis rövid Biographiáikkal egyetemben, nyomtatás alá mentt vagy még kéz-írásban lévő munkájoknak feljegyzését és elküldését.”

A következőkben biztosítja az adatközlőket, hogy nevükről „érdemlett ditsérettel” meg fog emlékezni „mind előljáró beszédében, mind egyebütt.” Kifejti azt is, hogy „ezen Tudós Magyarok' Várossában” (azaz: e szellemi respublicában) nemcsak azoknak lesz „polgári jussok”, akik valamilyen önálló munkát adtak ki, „hanem azoknak is, a' kik a' Tudományok' és azoknak Fészkeik aránt [= iránt] akármimódon jól érdemlettek.”

Végül a felvilágosodás szellemében fontos elvi nyilatkozatot tesz arról, hogy felekezeti és nemzetiségi elfogultság nélkül fogja munkáját megszerkeszteni:

„És minthogy ebben a' Városban [ti. az írói lexikonban] nem lészen Nemzetre és Vallásra való tekintet, hanem tökéletes *Tolerantia* leszen; nem fognak hát irtózni ennek Polgári közzé béirattatni akármellyik Nemzetből és Vallásból való értelmes Tudós Urak.”

A felvilágosult szellemű utolsó mondatot meggyőzően hitelesíti Szerencsi Nagy István-
nak Institoris-Mossoczy Mihály pozsonyi ev. lelkészhez 1786. szept. 29-én írt levele, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia vendégeként 1979 őszén másolhattam le a volt Ev. Lyceum Levéltárában:

„Kedves Tiszteletes Nagy Jó Uram! A' Néhai nagy érdemű T. T. Bod Péter Uram Magyar Athenását szándékozom jó kora meg-bővítéssel most a' közelebb jövő Uj Esztendőnek elein ki-adni: Kérem azért igen bizodalmason Tiszt. Nagy Jó Uramat, hogy szélesen ki-terjedett Tudománya szerint, ha kiket tud, a' mellyek abból és az után-is a' P. Horányi *Memoria Hungarorum* nevű könyvéből ki-maradtak, holott megérdemlenék a' bé-iktatást, velem közölni méltóztassék. Nevezetesen az e' tájatt élt és világ eleibe munkákat botsátott Tudósoknak életek és írások nagyon esméretlenek voltak a' Néhai T. Bod Uram előtt, mellyet abból tapasztalok, h. [= hogy] tsak én-is ide telepedésem után sokakat gyűjtöttem, a' mellyekről sem ő Klme [= Kegyelme] sem P. Horányi nem emlékeznek, nem kétklem hogy Tiszt Nagy Jo Uramnál még többek nem találhatnának, kivált az Evangelikus Részről valók. Méltóztassék azért Tiszt Nagy Jó Uram egyéb dolgai között azokról egy egy kis jegyzésetskét tenni és velem annak idejében közleni.

² *Magyar Múza* 1787. VI. 46—48.

Ha Tóth nyelven lesznek-is a' munkák recensealni fogom, tsak hogy a' könyvek Titulusa Magyarra-is által forditassék, mert Tóthúl semmit sem tudok. A' Mlgs [= Meltóságos] idősb B [= Báró] Ráday Gédeon Urat-is megkerestem ez iránt Levelemmel, a' ki nem tsak ígérte e' béli segedelmét, hanem a' jövő hétnek a fogyta felé ide hozzám fog jöni [= jönni], és akkor közleni fogja mind a' Commissionis mind az omissionis hibákat az Athenásban és a' Memoria Hungarorum-ban: Ezekk [= Ezeknek] jelentése után állandó jó egészséget kívánok és állandóul maradok

Tiszteletes Nagy Jó Uramk [= Uramnak]

Győrött 29^{dik} Sept. igaz köteles szolgálja

1786.

Szerentsi Nagy István
Győri Rf. Préd. mk."³

Látható ebből, hogy a győri tudós prédikátor a hazai szlovák nyelvű irodalmat is regisztrálni akarta Bod Péter érdemes munkájának négy-ötszörösré bővített új kiadásában. (Megjegyzendő, hogy a felekezeten felüliség hangsúlyozása azért is fontos volt, mivel a *Magyar Athenas*-ól 1768-ban királyi leirat érkezett a főkormányshékhöz, s „a katolikus egyházat és ennek következtében az uralkodóházat bántalmazó részek” miatt elrendelte a megjelent példányok lefoglalását s vizsgálat indítását a szerző és támogatói ellen.⁴ Most ugyan, II. József uralkodása alatt már nem kellett tartani efféle gáncsoskodástól, de a protestánsoknak az előzmények után egy kicsit presztizskérdése is lett az *Athenas* új kiadása.)

Mint ismeretes, a tervezett új kiadásból semmi nem lett, pedig 1786 végére már Szerencsi Nagy István jelentős anyagot gyűjthetett egybe, hiszen a saját — és Szacsavay — tudósítása szerint is 1787-ben már közzé akarta tenni munkáját. Sőt, 1787. aug. 20-án id. Ráday Gedeonhoz írt levelében már a nyomtatásról és a példányszámról is szó esik.

Gyöngyösi István munkáinak a győri Streibig Józsefnél tervezett új kiadásával kapcsolatban (amelyet Ráday támogatott s látott volna el bevezetéssel) azt írja, hogy „nem régiben-is valakivel disputáltunk arról hogy vallyon Gyöngyösi protestáns volt-e elsőbb és azután Hivatalért lett volté pápistává? . . . Ennek az Athenásra nézve is nagyon szeretnék végire jární.”⁵

A következőkben aztán részletesen is megemlékezik a munkában levő új kiadásról:

„Ezen levelemet megadó [= átadó] Halgatómtól bátorságosan ellehet küldeni a Nsgod [= Nagyságod] igérni méltóztatott Catalogusát és jegyzéseit. Én is úgy hiszem, hogy az első Tomusba az Athenasba öt vagy hat betű ha bémehet úgy megsokasodtak a datumaim. A Mutató Tábla már p r e l u m alatt van, és nyomtatódik, melynek végével [= végeztével] kezdődik az Athenás. Két ezer exemplárnál többet nem bátorkodtam nyomtattatni, ámbátor ilyen hasznos könyvből 3000 is elkelne, de a papiros drágasága miatt igen sokra menne az árra, s ezért nem bátorkodtam igen mélyen be-ereszkedni, nem lévén 700 subscribensnél több.”

Mindebből kiderül, hogy id. Ráday Gedeon — Bod Péternek is egykori pártfogója — nem csupán anyagiakkal kívánta támogatni az új kiadást, hanem adataival, jegyzeteivel s hatalmas péceli könyvtárának megküldött katalógusával is. Az, hogy egy kötetbe öt-hat betűt szántak, azt mutatja, hogy valóban négy-öt kötetes lett volna a kibővített új kiadás.

A nyomtatás alatt levő „Mutató Táblá”-ról (tartalomjegyzékről) szóló tudósítás azt sejteti, hogy mind a négy-öt kötet tartalommutatóját (voltaképpen címjegyzékét) előre

³ Pozsony. Volt Ev. Lyceum Levéltára. Institoris-Mossoczy Mihály ev. lelkész levelezése. Fasc. 597. Az illetékeseknek ezúton is köszönetemet fejezem ki a munkámhoz nyújtott szíves segítségért.

⁴ L. BENKÓ Samu i. m. 191.

⁵ Dr. Kiss Áron: *Szerencsi Nagy István két levele Báró Ráday Gedeonhoz.* = Figyelő I. [1876]. 182—184.

ki akarták nyomtatni, alkalmasint az előjegyzők és előfizetők tájékoztatására. A 2000-es példányszám meglehetősen magas, s a 700 subscribenst sem kevesellhetjük egy ilyen nagyobb tudományos mű esetében.

Néhány nappal később, aug. 24-én Szerencsi Nagy már arról tájékoztatta Rádayt, hogy a nyomtatást is engedélyezték: „A múlt napokban Bécsben megfordulván Agens Nagy Sámuel úr jelenté, hogy a M. Athenás újra való ki-nyomtattatása meg-engedtetett . . .”⁶

A továbbiakban kéri Ráday tanácsait és segítségét, s több olyan művet említ, amelyek Bod Péter *Magyar Athenásából* s Horányi *Memoria Hungarorumából* hiányoznak: „Ezen a vidéken, minthogy régen nevezetes Typographiák voltak, sok olyan régi könyvek találhatnak a köz embereknel, ha ki utánna járhatna, a mellyeknek másutt hírét sem hallani. Én magam is gyűjtöttem egynéhányat, de az Auctoroknak semmi Biographicaját ki nem nyomozhatom, a könyveket mindazáltal béiktatom.”

Mindebből látszik, hogy az „Athenas redivivus” nem csupán irodalomtörténeti, hanem becses könyvtörténeti forrás is lett volna.

De hová lett a kinyomtatott „Mutató Tábla”? S miért hiúsult meg a már igen előrehaladott állapotban levő új kiadás?

Az első kérdésre nem tudunk választ adni; lehet, hogy mégsem készült el, vagy van belőle valahol lappangó példány. A második kérdésre a legvalószínűbb válasz az, hogy Szerencsi Nagynak hamarosan — 1789. jan. 7-én — bekövetkezett halála miatt akadt el a kiadás, mert egyébként a 700 előjegyző nem vall csekély érdeklődésről.

De hová lett az összegyűjtött értékes adattár? Szinnyei erről ezt írja Nagy István életrajza végén: „A magyar írók életrajzára gyűjtötte az adatokat és Bod M. Athenását akarta bővítve kiadni; halála után P. Szathmári Mihály tanár készült a munkát kiadni.”⁷ Ebből arra is gondolhatnánk, hogy Szerencsi Nagy hagyatéka Szathmári Pap Mihályhoz került Kolozsvárra; de mint Harsányi István fél évszázada már megállapította: Szathmári Pap Mihály (más névváltozatban P. Szathmári Mihály) „Szerencsi Nagy Istvántól függetlenül dolgozott az *Athenas* kiegészítésén.”⁸ Ugyanő idézi Zilai Sámuelnak 1789. márc. 18-án Ráday Gedeonhoz írt levelét: „Szerencsi Nagy István Uram reménytelen [= váratlan] halálán itt nálunk minden jó Emberek megdöbbantak és erősen sajnállatták . . . Valljon ki vette kezéhez az *Athenásra* tett collectáját? Vajha jó kézre jutott volna!”⁹

De hogy hová jutott, a válasszal maig is adós a magyar irodalom- és könyvtörténet.

Az analógia nem nagyon biztató: Szathmári Pap Mihály gyűjteménye fiára, Zsigmondra szállt, sőt Szinnyei szerint atyja rábízta a munka kiadását is.¹⁰ Szathmári Pap Mihály 1812-ben halt meg, s 1845-ben Kemény József Pap Zsigmond özvegyénél „a *Magyar Athenas* kiegészítő irataiból körülbelül 100 4-r. ívet talált meg” Nagyenyeden.¹¹ Ezt Kemény József állítólag 100 forintért meg is vásárolta az *Erdélyi Múzeum* részére.¹²

A Bod *Athenásához* készült pótlásokból csupán Benkő József kéziratosa munkája (*Bod Péter Athenására való pótlások*)¹³ ismeretes, pedig irodalom- és különösen könyvtörténetünk számára rendkívül fontos volna mind Szathmári Pap Mihály gyűjteményének feldolgozása, mind Szerencsi Nagy István „collectá”-jának föl kutatása, különösen a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* készülő új kötetei számára.

SZILÁGYI FERENC

⁶ Uo. 183.

⁷ SZINNYEI: *MIrok*. IX. 612.

⁸ HARSÁNYI István: *Bod Péter Athenásának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból.* = *ItK* 1928. 82.

⁹ Uo. 81—82.

¹⁰ SZINNYEI: *MIrok*. X. 346.

¹¹ L. HARSÁNYI: *ItK* 1928. 82.

¹² L. uo.

¹³ L. BENKŐ Samu i. m. 191—192.

Jankovich Miklós előfizetési felhívása tervezett bibliográfiája tárgyában. Czwitinger Dávid, Bod Péter és Horányi Elek előző korszakokban megjelent bibliográfiai műveinek a XIX. század első felében alig volt folytatása. A magyar történelem és irodalom kutatója, mint viszonylag frissebb kiadványokra, csak Széchényi Ferenc és Teleki Sámuel hungarika központú könyvtárainak nyomtatott katalógusaira és Sándor István *Magyar Könyvesházára* támaszkodhatott. Az előző kettő nem is bibliográfia volt, csak úgy mellesleg töltötte be ezt a szerepet, mint általában a nagyobb könyvtárak katalógusai; Sándor István művének értékét pedig megbízhatatlan, hiányos címléírásai rontották le. Ugyanakkor a *Magyar Könyvesház* több jelentős változást hozott elődjeihez képest. Sándor István az első, aki nem biobibliográfiát ad, hanem — Szabó Károly előfutáraként — kronologikus sorrendben csoportosítja anyagát. Abban a tekintetben is újat hoz, hogy kizárólag magyar nyelven megjelenő művek címét közli. Mindezek a munkák azonban még a múlt század elején jelentek meg.¹

Sándor István és Szabó Károly vállalkozása között azonban csak a megjelent művek vonatkozásában állt fenn úr. Voltak eközben is tudósok, akik felismerték a kor igényét egy újabb, s minden előzőnél fejlettebb nemzeti bibliográfia iránt. 1832 augusztusában, tehát az egyik legjelentősebb reformországgyűlés évében, a bécsi *Magyar Kurír*ban előfizetési felhívás jelenik meg egy *Közönséges Magyar Könyvtár 1533—1830* című bibliográfiára.² A felszólítás aláírója Jankovich Miklós, az *Athenaeum* előtti legjelentősebb reformkori folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* egyik létrehozója, a nemrég alakult Tudományos Akadémia alapító tagja, a kor legnagyobb könyv- és műgyűjtője.

A középnemesi családból származó Jankovich a budai királyi udvari kamaránál töltött rövid hivatalnokoskodása után, egész életét a könyv- és műgyűjtésnek szentelte.³ Ez számára elsősorban nem kedvtelés volt, hanem a köz tudatos szolgálata. Fiatal korában látnia kellett, hogy a II. József által feloszlattott szerzetesrendek könyvei és műkincsei mint szóródnak szerteszét. Elhatározta, hogy amit csak lehet, megment az enyészettől.⁴ Gyűjtőszenvédélye rövidesen egyéb eredetű értékekre is kiterjedt. Ügynökei járták a hazát és külföldet, hogy minél több értékes könyvet és régiséget hajtsanak fel számára.⁵

Jankovich nem volt arisztokrata nagybirtokos, anyagi lehetőségei és műgyűjtő buzgalma nem állottak teljesen összhangban egymással. Gyűjteményét kénytelen volt eladni a Nemzeti Múzeumnak. Az a tény, hogy az ügyletről az országgyűlés külön törvényt alkot (1836-os XXXVII-ik törvénycikk), mutatja, hogy micsoda érték birtokába jutott a Múzeum. De más múzeumaink állományába is számos régiség és képzőművészeti alkotás került ezen a révén.⁶ A 125 000 ezüstforint, amit Jankovich az anyagáért kapott, jóval kevesebb volt annál, amit ő vásárlásra áldozott. Nemes szenvedélyéről a továbbiakban sem mondott le, s másodsorra is értékes könyvtárat gyűjtött, melynek nagy része halála után részint a Nemzeti Múzeum, részint a Tudományos Akadémia könyvtárába került.⁷

Könyvtáráról lajstromot vezetett. Ennek a hatalmas és hungarika központú könyvgyűjteménynek a katalógusa adta meg a döntő elhatározást bibliográfiája megalkotásához. Nem támaszkodott kizárólag saját könyveire, felkutatta sok olyan magyar nyelvű

¹ KÖHALMI Béla: *Bibliográfia* (egyetemi jegyzet), GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. ISZLAI Zoltán: *Sándor István Magyar Könyvesházának fogadtatása*. OSZK Évkönyv 1960. Bp. 1962. 280—288.

² *Magyar Kurír* 1832. szeptember 25-i száma.

³ Jankovich életére és tudományos tevékenységére nézve lásd: KROMPECHER Bertalan: *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*. Bp. 1931. 58 l.

⁴ TOLDY Ferenc: *Gyűszbeszéd Jankovich Miklós felett* = Toldy Ferenc: *Irodalmi beszédei*. Pozsony, 1847. 158—162.

⁵ KELECSÉNYI Ákos: *Literári Nemes Sámuel útinaplója*. OSZK Évkönyve 1968—69.

⁶ ENTZ Géza: *Jankovich Miklós a műgyűjtő*. Archeológiai Értesítő LII. kötet.

⁷ KROMPECHER: I. m.

nyomtatvány címét is, amit ő maga nem gyűjtött. (Alkalmi költemények, egyházi beszédek, tankönyvek.)

Művének pontosabb műfaja, mint Sándor István kivételével minden elődjéé, életrajzi bibliográfia. Abban viszont a *Magyar Könyvesházat* követi, hogy csak magyar nyelvű könyvek címét közli.

Jankovich nem elégedett meg azzal, hogy a megcsappant közönségű bécsi *Magyar Kurír* hasábjain előfizetési felhívást tett közzé. Tervét szélesebb közönséggel is meg akarta ismertetni. Ezért tervezetét egyleveles nyomtatvány formájában is közzétette, az újságban megjelent szöveghez viszonyítva némi stiláris eltéréssel.⁸

Körlevele, melyben kimutatható a XVIII. század végi és XIX. század eleji kulturális nemzeti ébredés és a reformkor törekvéseinek számos jellemző vonása (nyelvünk jelentőségének hangsúlyozása, irodalmunk és tudományosságunk közéleti missziójának felismerése stb.) méltó arra, hogy szó szerint közöljük.

Universalis
BIBLIOTHECA HUNGARICA
1533—1830

Közönséges
MAGYAR KÖNYVTÁR
1533—1830

Nem épen ismértes még a világon magyar Nyelvünk — de tanultságának előmenetele; melly itthon is homályban vagyon, külföldön még inkább ismértes. Közönséges lón a vélekedés: hogy hajdani őseink, szinte mint a Rómaiak „Fortia facta agerequam praeclara gesta praedicare maluerint”, vagy mikép Hohenegger németül ezt kiejti „das man unter uns weniger schreibselig: als thateifrig ist.” Voltaire is ezt írja: „E nemzetnek sok jeles viselt dolgai vannak — de mivel nem írnak annyira és úgy mint mások, nem ismertetnek; a világ nagyobb részén alig tudják, hogy Kárpát hegye táján egy nagy Lajos, egy fényes Mátyás király volt, kik dicsőséggel és igazsággal uralkodtak.” De ily vélekedés a tudományok virradása után lefolyt századokról korántsem igaz, s valóságos, mivel még édes hazánkban is, az anyai nyelv áttoljában — idegen nyelvek kizárásával — soha nem gyakoroltatott, az ezt beszélők kevesebb számát egyéb virágzó nemzetek népességéhez hasonlítván, a magyar Íróknak az ország népességéhez való irányát (proportióját) nem épen különbözönek találom: hibás ismeretét pedig a magyartanultságnak, inkább és inkább nyelvünk tudatlanságának és Európa honi nyelvei között lévő napkeleti idegen-ségének, mintsem tanultságbeli szorgalmunk fogyatkozásának tulajdonítom.

A magyar tanultságnak, azaz a magyar nyelven közrebocsátott könyvek előadása által tehát a közönséges literatura, vagyis az európai nemzetek tanultsága, történeteinek eddig elmaradt hégáját kipótolni — Magyarokat a művelt s tanult nemzetek sorába helyezni — a hazafiakat tulajdon nyelvükön irt, s a tudományok s mesterségek minden ágában magyarul közrebocsátott könyvekkel tökéletesen megismertetni — késő unokáknak tudós elődeiket például szembeállítani — és a már eltűnt vagy setét rejtekben eltemetett XVI, XVII, XVIII és XIX-ik századbeli magyar tudósvilágot saját voltában életre visszahozni s helyezni hazafiúi buzgósággal szándékozván, immár nem csak negyven esztendő alatt szerzett magyar könyveimet, mint eleinte szándékoztam, de mindazokat is, melyeket vagy foglalatjuk tekintetéből (ügymint utóbbi századokban kijött, egyházi beszédek, üdvözlő verseket, könyörgéseket és iskolakönyveket) megszerezni nem kívántam vagy ritkaságok miatt meg nem szerezhettem betűrend szerint (mellynek okait és szerkesztésem módját maga helyén előadandom) közre bocsátani fogom Ebertnek bibliographiai Lexiconja formájában, ha több esztendőig folytatott szorgalmam és költséges s közel harmincezer Izeke (könyvek és szerzők czimeit értem) magában foglaló munkámnak kinyomtatására elegendő kedvelőket, részvevő pártfogókat találand. Tárgyammak fogadván mind azon könyveket, melyek a legelső magyar könyvtől ügymint az Pál leveleinek Komjáthy Benedek által Krakóban 1533 eszt. eszközlött kinyomtatásától kezdve, akár a külföld, akár hazánk nyomtató műhelyeiben közre bocsátottak 1830 esztendőig, minthogy ekkor felállítván a magyar tudós társaság, már azóta feltűnő magyar könyveink mindnyájan gyámláló pártfogás alá fogadtatnak, s a nemzeti tanultság tárházába felsőbb intézetek rendelésiből helyezettnek.

⁸ OSZK Kisnyomtatványtár. 1832 4°.

Ennek okáért a nemzet és nyelv dicsőségét kedvelő Hazafiaknak előre hírül adom, hogy ezen csupán és egyedül magyar nyelven kiadott könyvek rendszeréből alkotott, s két kötetbe szorítandó munkára akár nálam Pesten, akár a t. t. magyar társaság Levéltárnokánál t. dr. Schedel Ferenc úrnál, akár a hazai és külföldi tudósítások kiadójánál, akár Eggenberger könyvtárusnál itt Pesten előfizethetni,⁹ először az első kötetre 2 Ft 30 kr conv. pénzzel e. f. esztendő utolsó napjáig, midőn a könyv azonnal nyomtatás alá úgy fog bocsátatni, hogy József napi vásárig már egészen elkészülten adathassék által.¹⁰

E munka három esztendőül folyvást üzőtt szorgalommal minden tudomra jött kútforrások használása után már ugyan kellő tökéletességre emeltetett, mivel azonban nyilvános mi csekély¹¹ számmal legyenek a külföldi, de még a hazai könyvtárakban is a magyar Literaturának szüleményei, s a temérdek¹² deák, német, olasz, francz, angoly könyvek özönében Virgil deák szavaival élvén, a magyar könyvekről méltán mondhatjuk: apparent Rari nantes gurgite vasto: megtörténhetett, hogy legéberebb figyelmemet is több rendbeli magyar kiadás elkerülhette:¹³ szíves bizodalommal megkérem azért minden tudós társamat ne terheltesse mind¹⁴ az önmagoktól egyéb ritkának vélt, vagy közönségesen még nem ismért magyar kiadások czimeit¹⁵ e. f. esztendő utolsó napjáig hozzám Pestre postakiméléssel¹⁶ beküldeni, kiknek becses¹⁷ pártfogásokat ezzel a nemzeti dicsőség tudomány s tanultság ügyében s előmozdításában részessé tenni s felszólítani¹⁸ hazafiúi buzgóságom bátorkodott.

W ID Jankovich Miklós.

Sajnos, a minden elődjét túlszárnyaló mű ügye nem jutott tovább az előfizetési felhívás megjelentetésén. Tudományunk kárára nem akadt az országban annyi előfizető, amennyi a megjelentetéshez szükséges lett volna. Jankovich azonban nem adta fel a reményt. 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia magára vállalta a mű kiadását. Ekkor jött az újabb sajnálatos fordulat: a szerző visszakérte a kéziratot, valószínűleg elégedetlen volt vele, s tovább akart rajta dolgozni.¹⁹ Halálát érezvén közeledni, Toldy Ferencet kérte fel munkája sajtó alá rendezésére. Toldy el is vállalta a megbízást, s Jankovich felett mondott akadémiai emlékbeszédében ünnepélyesen ígérte, hogy a kérésnek eleget fog tenni.²⁰ Sajnos, a bibliográfia most sem jutott el a nyomdáig. A forradalom és a szabadságharc végképp félresodorta az ügyet. A kézirat bekerült az Akadémia könyvtárába, ahol legalább a szakemberek használhatták azt: Toldy impozáns méretű irodalomtörténete jelentős mértékben Jankovich művén nyugszik, s így munkája mégsem volt hiábavaló.

INDALI GYÖRGY

A magyarországi bolgár nyomtatványok. Magyar részről még alig méltatták figyelemre a XIX. század második felében viszonylagos rendszerességgel megjelenő bolgár kiadványokat. Amelyeket a bolgár—magyar kulturális kapcsolatok kutatói eddig számon tartottak, azok inkább az Egyetemi Nyomdának a XIX. század elején, főleg „exportra” megjelentetett bolgár nyelvű kötetei.¹ Ezek a könyvek exportra készültek, és a török uralom alatt

⁹ A *Magyar Kurir*ban: „előfizetni lehet”.

¹⁰ A *Magyar Kurir*ban: „általadhasson”.

¹¹ A *Magyar Kurir*ban: „azomban nyilván való mely csekély”.

¹² A *Magyar Kurir*ban: „szüleményei és a temérdek”.

¹³ A *Magyar Kurir*ban: „kiadások elkerülhettek”.

¹⁴ A *Magyar Kurir*ban: „miképp”.

¹⁵ A *Magyar Kurir*ban: „kiadásoknak tzimeit”.

¹⁶ A *Magyar Kurir*ban: „postának megkiméléssével”.

¹⁷ A *Magyar Kurir*ban: „becses”.

¹⁸ A *Magyar Kurir*ban: „felszólítani”.

¹⁹ KROMPECHER: I. m.

²⁰ TOLDY Ferenc: I. m.

¹ BALOGHY István: *A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek czímjegyzéke 1777—1877.* Bp. 1882.

sínylődő bolgárság öntudatát ébresztették, minthogy a törökök nem járultak hozzá a mai Bulgária területén létesítendő és kifejezetten a bolgár kultúrát, népművelést szolgáló nyomdai vállalkozásokhoz. Az Egyetemi Nyomda bolgár kiadványai nem a Magyarországon, igaz, csekély számban élő bolgár ajkú nemzetiség igényei szerint készültek, jó-részt el sem jutottak hozzájuk. Mivel a XVIII. század harmadik évtizede óta betelepült bolgárság nagyrészt egy tömbben élt, majd az egykori Temes, illetve Torontál megyében szóródott szét,² sehol sem alakított ki jelentősebb önálló, tisztán bolgár nyelvű települést, mindenütt kisebbségben volt. Az itt lakó bolgárok nagy része áttért a katolikus hitre, és csak a XIX. század második felében rendelkezett a bizonyos fokig önálló kulturális élet igényével, avval, hogy saját nyelvén olvasson verseket, forgasson könyveket, újságot. Ez a kulturális törekvés nemigen talált magyar vagy bolgár részről hivatalos méltánylókra a kortársak között. Még azok sem figyeltek föl rá, akik egyébként rendkívüli rokonszen-vel viseltettek a bolgárság iránt, és szívesen foglalkoztak a bolgárság életével, szokásaival, történetével is.³ Czirbusz Gézát⁴ például lekötötte a magyarországi bolgárok etnográfiaja, és csak mellékesen vetett egy pillantást a Temes és Torontál megyei bolgárok kulturális törekvéseire. Strausz Adolf külföldön is elismert gyűjtője lett a bulgáriai bolgár népkölté-szetnek, de a magyarországi bolgárok léte, szokásai, kultúrája hidegen hagyta. Pedig ezek a főleg Temesvárt és többé-kevésbé rendszeresen megjelenő kiadványok megérdemlik a tudomásulvételt. Természetesen nem a könyvek esztétikai értékei miatt (kifejezetten szépirodalmi jellegű művekkel nem is találkozunk a kiadványok között); hanem azért, mert színezik, alig láthatóan, mégis módosítják a magyar nemzetiségi könyvkiadást.

Éppen a magyarországi bolgárság csekély száma miatt, nem annyira hivatalos, állami vállalkozásokról van szó, mint inkább magányos kezdeményezők aktivitásáról. Tanítók, papok a szerzői, szerkesztői a kiadványoknak, amelyek között főleg egyházi jellegű műve-ket, tankönyveket, catekizmusokat találunk. A kiadók között megemlíthető a perjamosi Pirkmayer-nyomda, az aradi Réthy Lipót-nyomda, a pesti Emich Gusztáv, mégis a leg-több könyv, kalendárium kiadójául Stéger Ernő⁵ nevezhetjük meg. Ez a Temesvárt nyomdászkodó, igen ügyes vállalkozó hamarosan szinte valamennyi magyarországi bolgár nyomtatvány megjelentetését vállalta, annál is inkább, minthogy nem volt szüksége cirill betűs készlet beszerzésére, elég volt, ha azt a néhány mellékjeles betűt szerezte be, amellyel az egyébként latin betűvel író magyarországi bolgárok bizonyos hangokat jelöltek. Stéger Ernő jelentette meg nyomdájában a bolgárok sajtótermékét is, az először 1881-ben, Vin-gán, Leopold Kossilkov szerkesztésében kiadott *Vinganska Nárudna Nuválát*, amely magyarul és németül is feltüntette címét (*Vingai Néplap*, *Vingaer Volkszeitung*). Az új-

² *Temes vármegye*. Szerk.: BOROVSKY Samu. Bp., é.n., 148—150. Vingáról: 125—126. — *Torontál vármegye*. Szerk.: BOROVSKY Samu. Bp., é.n., 166—168.

³ Itt STRAUZ Adolf munkáit kell kiemelnünk: *Bolgár népköltési gyűjtemény*. Eddig kiadatlan eredeti bolgár szöveggel. Bev.: SISMANOV D. Iván. 1—2. kötet. Bp. 1892., *Bulgarische Volksdichtungen*. Übersetzt, mit Einleitung und Anmerkungen versehen von: — Brünn 1893., *Bolgár néphit*. Bp. 1897., *Die Bulgaren*. Ethnographische Studien. Leipzig 1898., *Bulgária ipara*. Gazdasági és néprajzi tanulmány. Bp. 1901.

⁴ CZIRBUSZ Géza: *A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza*. Temesvárott 1882., *A krassován-bulgárok*. Bp., 1883. Klny.: Földrajzi Közlemények., *Die südonga-rischen Bulgaren*. Eine ethnographische Skizze. Wien und Teschen 1884., *A temes- és torontálmegyei bolgárok*. — 2. rész: A krassószörényi krassovánok. Bp. 1913.

⁵ GÁBRIEL József—MANGOLD Sándor: *A temesvári könyvnyomdász-egylet története (1851—1887)*. Geschichte des Temesvárer Buchdruckervereines. Temesvár 1890., BER-KESZI István: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története*. Temesvár 1900., *Saptezeciscinci ani din viața tipografilor timișoreni*. Fünfundsiebzig Jahre aus dem Leben der Temesvárer Buchdrucker. Hetvenöt év a temesvári nyomdászok életéből. Összeállí-totta: MAGYARI Lajos. Temesvár 1926.

ság havonta két ízben látott napvilágot, minden hónap elsején és tizenötödikén. Az 1881-es évfolyam a hetedik számmal, április elsejével megszűnt. Főleg helyi híreket adott közre, de vállalkozott a magyar irodalom tolmácsolására is, valamint néhány önálló bolgár (ti. magyarországi bolgár) verset, karcolatot is közreadott. Így a 4. számban (febr. 16-án) Eötvös Józseftől *A megfagyott gyermeket*, Leopold Kossilkov fordításában (a többi magyar versnek is ő a tolmácsolója), ugyancsak ebben a számban olvasható Ráday Gedeon: *Víz, szél, becsület* c. kis verse; az 5. szám (márc. 1.) vezércikkében két szakasz olvasható a magyarországi bolgárok nyelvén Vörösmarty Mihály *Szózatából*, a 6. számban pedig (márc. 16.) Petőfi Sándor *Felhők* c. versciklusának három darabját kaphatta kézbe az olvasó.

Az Országos Széchényi Könyvtár egybekötött példányát alapul véve, az újság 1885-ben jelent meg ismét, minden hónap ötödikén és huszadikán, összesen huszonnégyszámban. Az eddig tisztán bolgár nyelvű lapból kétnyelvű, ti. magyar és bolgár nyelvű újság lett, a cím, az alcím nem változott, a szerkesztő, a nyomdász sem. Ez a „társadalmi, közművelődési és közgazdászati lap” jellegénél fogva erőteljesen kormánypárti, így a kormánypárti szűrőn jutottak el a vingaiakhoz az országos események, és ezek párosultak a helyben történetekkel kapcsolatos beszámolókkal. Néhány esetben bolgár és magyar nyelvű mellékletek egészítették ki az újságot (február 5-én, 20-án, március 20-án). A magyar irodalmi vonatkozások közül ezúttal csak egy Jókai-beszéd kivonatos bolgár variánsáról számolhatunk be; Jókai Mórnak a budapesti tanítóegyesület küldöttsége üdvözlétére adott válaszát ismertették. Érdekességgéppen említjük meg, hogy a május 5-i és június 5-i lapszám részletet közöl (Leopold Kossilkov fordításában) Verne Gyula *Nyolevan nap alatt a föld körül* c. regényéből. Valószínűnek tartjuk, hogy Kossilkov nem franciából, hanem az 1875-ben már magyarul kiadott Verne-regényből ültette át a kiválasztott részletet.

Az újság 1886-ban folytatódott, az előző esztendőhöz képest annyi változtatással, hogy visszatértek az 1881-es megjelenési formára, ti. a lapot minden hónap elsején és tizenhatodikán jelentették meg. Ebben az évfolyamban mellékleteket nem találtunk, viszont a nyári hónapokban éltek a kettős számok lehetőségével, a július 25-i a 14–15-ös, az augusztus 20-i a 16–17-es sorszámot viseli. 1886-ban összesen 25 szám jelent meg.

Az 1887-es évfolyam csonka maradt. A 9. szám, a május elsejei, még melléklettel hagyta el a nyomdát, de ebben a számban már a szerkesztő nagy sajnálkozásuk közepette adta hírül, hogy nem az érdeklődés vagy a téma hiánya, hanem más jellegű, főleg a helybeli hatóságokkal támadt nehézségei miatt szünteti be ezt a kétnyelvű újságot. A kellemetlen-ségek természetéről Kossilkov elég homályosan nyilatkozik, de sejteni lehet, hogy néhány helybeli kiskirály túlbuzgóságának szűrt szemet, hogy a Vingai Néplap kétnyelvű volt.

A *Vingánska Nárudna Nuvála* beszüntetése természetesen nem jelentette a bolgár kiadványok elakadását. A bolgár verselők, karcolatírók a kalendáriumokban kaptak teret. Tudjuk például, hogy a *Bálgarsci deněvnić (Kalindár) za ... godina (...)* a *Bálgarete u Pládnemadžarsku (...)* c. naptár 1877-ben jelent meg először, 1891-ben még bizonyos,⁶ hogy volt példánya, feltehetőleg később is megjelent, minthogy (a szerkesztő ismét Kossilkov) épp olyan kalendárium került a bolgár olvasó kezébe, amelyre szüksége volt. A kalendáriumban kevés, jórészt önálló szépirodalmi anyag a népcsoport költőitől, sok hasznos gazdasági és egyéb tanács található. Kossilkov egy másik kiadványában (*Bálgarsci čelédin gudišnić*), amely 1891-ben szintén Temesvárt jelent meg, Stéger Ernőnél, a 19. lapon a szerkesztő tolmácsolásában olvashatjuk Petőfi *Ősz elején* (Üres már a fecské-fészek) c. versét, jól sikerültnek minősíthető fordításban.

⁶ Az OSZK-ban csak az 1878-as, 1879-es, 1881-es és 1884-es évfolyamok találhatók.

A magyarországi bolgár kiadványok kis példányszámban készültek, ma már nehezen hozzáférhetők, egyikük-másikuk elveszettnek látszik. Számontartásuk azonban a nemzeti-ségi könyvkiadás bibliográfiája és más szempontból sem érdektelen.⁷

FRIED ISTVÁN

Díszpolgárság egy album kiadásáért. 1887. nov. 12-én Eperjes város képviselőtestülete ülésre gyűlt egybe, és az erről készült beadványt a protokollista a város ügyeinek iktató-könyvébe 7206 fsz. a., XII/1067 lajstromozási jeggyel, 1887. dec. 23-án így vezette be: „Eperjes Szab. Kir város képviselőtestületének nov. 12-én 6866. sz. a. kelt határozata: Jókai Mór díszpolgárnak való megválasztása.”¹ Ezen az ülésen Fuhrmann Andor polgármester elnökölt, a tárgy előadója a város főjegyzője, Kyss Géza indítványában — többek közt — így érvelt:

„... A nagy vész után egy emberi és írói erényekben gazdag férfiú segítségül hozta aranytollát és megteremtette a »Segítséget«, ama művészi örökbecsű albumát, melynek páratlan sikere valódi segítséggé avatta azt városunkra nézve. Május hó 6-hoz nemcsak a pusztulás, a segítség is fűződik, ezért a múltból megőrzött szokás szerint a polgári babér-füzért adják át annak, ki a városnak kiváló érdemmel szolgáltak. A díszoklevél e babérkoszorú, mellyel a város önmagát tisztelte meg.”

Az indítványt, harsány éljenzés közepette, egyhangúan elfogadták, és köszönőleveleket szavaztak meg Jókainak, az album főszerkesztőjének és szerkesztőtársainak: Nagy Miklósnak (a *Vasárnapi Újság* kiváló szerkesztője) a szövegrészben, valamint Roskovics Ignácnak (a kor egyik közismert freskó-, oltár- és genre-kép festője) a képszerkesztésben nyújtott segítségével.

A Kyss Géza főjegyző által említett „nagy vész” az 1887. máj. 6-án keletkezett borzalmas eperjesi tűzvész volt, mely a városnak jelentékeny és egyben jelentős részét elpusztította. Az *Eperjesi Lapok* máj. 15-én (20. sz.) már az első kárbecslések alapján hosszabban cikkeznek róla: a tűz 3/4 11-kor de. kezdődött, a toronyór azonnal jelezte. Hortulányi András városi polgár Árok-u. 363. sz. házából indult ki, majd a nagy szélben átfutott a Fő-u. és Magyar-u. házaira megfékezhetetlen sebességgel. 12 órakor már égett a törvényszék, és ekkor megsemmisült irattárának nagy része, a megyeháza, Eperjes legszebb háza: a 200 000 (akkori megállapítás) Ft értékű Szent-Andrássy-féle ház, takarékpénztár és népbank, a redout-épülete a kaszinó-könyvtárral, a városháza, az evang. kollégium és temploma, a gimnázium és a Stefánia-leánynevelőintézet, a zsinagóga, a katonai kórház és a temető. A középületeken kívül a mellékuteák szegényhajlékai is a tűz martalékává lettek. A hivatalos jelentés szerint 482 épület, 53 házfedél, 193 telek és emberek is elpusztultak. A hozzávetőleges kár milliós. A rendőri nyomozás szerint a tüzet bűnös gyújtogatás okozta.²

Majdnem egyidőben az eperjesi tűzvésszel, Nagykárolyban és Toroczkón is megfékezhetetlen volt a pusztítása: Nagykárolyban 260 ház — köztük szintén fontos középületek-

⁷ Az OSZK bolgár anyaga (amelyre ezúttal szorítkoztunk) igen hiányos; kevés a valószínűsége annak, hogy nagyobb számban bukkannának föl a hiányzó kiadványok. Hazai és nemzetközi kutatással azonban viszonylagos teljességgel lehetne feltárni a kiadványokat.

¹ Eperjes városa üléseinek jegyző- és iktatókönyveit, melyekből adatainkat vettük, jelenlegi városi levéltára őrzi. Kutatásainkban támogattak PhDr. Jozef Palásthy igazgató (Riaditel' Múzea SRR 86) és PhDr. Jozef Repčák tudományos munkatárs (Státny Vedecka knižnica); szíves fáradozásukért ezúton is köszönetet mondunk.

² A *Segítség*-album szintén beszámolt a tűzvészről (41.1.)

kel, Toroczkón 56 ház és emberek lettek a tűz martalékai. Az országos méretű elemi csapásra az egész társadalomnak meg kellett mozdulnia.³

Jókai, Nagy Miklós és Roskovics Ignác így ír erről az album előljárójában:

„Eperjes, Nagykároly, Torockó, e három nagy város lett porrá, iskolái, templomai, középületei elhamvadtak, szegény emberek hajlékai úgyszintén. *Isten próbára akarta tenni a nemzetet. Tud önmagán segíteni a veszélyben?* A király és a nemzetgyűlés magas példákkal megadták a választ. Irodalom és művészet követte példájukat: oly Emlékalbumot alkottak össze, mely szellemi tartalomban, művészi rajzokkal nagybecsű; aki ezt megveszi, hazának emberségnek hoz áldozatot, hazának elteendő emléket. Résztvett a mű létrehozásában a közélet, irodalom- és művészet számos jelese. Bizonyítsa be a közönség, hogy a legfontosabb név magáé a magyar nemzeté.”

Az album megvételére való közönségbuzdítás az album hátsó borítólapjának verzőján is helyet foglalt: „Kérjeteek és megadatik nektek” — köszönik Lukács evangélistától az idézetet; „Aki vesz, annak lesz! — Mi nem mondjuk, de levett kálppal kérjük: vegyen mindenki! — A magyar írók és művészek mint a »Segítség« kiadói.”

A tűzvész károsultjainak megsegítése, a romokból való újjáépítés azonnali segítséget kívánt. A szerkesztők kiváló szervezésének volt köszönhető, hogy az albumot már aug. 20-án megvásárolhatta a közönség. A szervezés gyakorlatát — sőt az író-, festő munkatársak egy részét — az 1884-ben megindított és ez időben még javában folyamatban levő nagy kulturális vállalkozásnál: *Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. műnél szerezték, minthogy Jókai ennek is főszerkesztője, Nagy Miklós társszerkesztője, Roskovics Ignác pedig illusztrátora volt⁴. Innen a két mű elgondolásának rokonsága. Mindkettőnél irodalmi és művészeti bizottságokat hoztak létre azonos feladatkörökkel.

³ A főváros lapjai már máj. 12-én — így a *Pesti Hírlap* is — Jókai tollából felhívást közölnek a tűzkárosultak megsegítésére. Ettől kezdve egészen az év novemberéig híreikben nyomon kísérik az album sorsát: terv, megjelenés, terjesztés, kelendőség, bevétel a téma. Az olvasókat 15 000 vásárlói gyűjtőív szétküldéséről értesítik, melyeket az előfizetési felhívással együtt az album előállítására kiszemelt nyomda: a Franklin küldött széjjel. A Franklin Társulat tartja nyilván a bevételeket is, és az elkészült példányok postázása is az ő feladata (PH júl. 12., VU jún. 26., júl. 17.) Jún. 23-án közlik, hogy már megindultak a nyomdai munkálatok (PH), aug. 7-én: már valamennyi kéziratot kiszedték, 20-án az album megjelenését (VU). Az albumról szóló folyamatok hírközlésnek reklámozása a feladata, a terjesztés, vétel előmozdítása, akárcsak a megjelenés időpontjára szervezett népünnepélynek. A népünnepélyt ugyancsak a szerkesztő bizottságok készítették elő. Jún. 10-én, első lépésként, folyamodványt intéznek a fővárosi hatóságokhoz az emlékünnepély megrendezése ügyében (PN); júl. 18. és 19-én megállapítják az ünnepély programját (PH). Az aug. 20-i sajtóban megjelenik az ünnepély menetrendje, 22-én a sikeréről szóló beszámoló (PN aug. 20., 22., PH aug. 22.) Az ünnepélyen eladott albumok tiszta jövedelme 46 735 Ft, 6000 Ft-tal többnek kellett volna lennie, de jutányosabban adták az ünnepély közönségének. Ezt követően újra érvényes lett bolti ára. (PN aug. 25.)

⁴ Az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. mű külön magyar és német kiadásban jelent meg. A magyar 21 kötetben, az utolsó kötete 1901-ben. A német 23 kötetben, az utolsó 1902-ben. A mű füzeteként látott napvilágot, 30 kr. volt az ára, melyeket azután kötetekké szerkesztettek. Az osztrák részt Weilen József drámaíró, a bécsi Concordia írók és hírlapírók egyesületének elnöke szerkesztette. A német kiadás igen jövedelmező volt, 15 000 előfizető után közel egymillió hasznót hajtott; a magyar kiadás deficités volt. — Nagy Miklós: *Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében* c. munkájában (Bp. 1975.) a műről szólva említi a magyar és osztrák kiadás közötti különbség elsődleges okát: „szemben álltak egymással a Lajtán túli központosító vagy föderatív nézetek, másfelől a szigorúan dualista, a hazai kötetek teljes önállóságot védő magyar álláspont, Jókai elvei, megőrizni a magyar függetlenségi harcok nemzeti szempontú tárgyalását.” (190. l.) Megjegyzendő, hogy sem a szerkesztők, sem a munkatársak között nem volt az egész munka során áthidalhatatlan ellentét, elfajuló vita. Elsőrangú tudós munkatársai a sokrétű monarchia ismertetését: földrajzi, földtani, néprajzi, vallási, társadalmi életét, művészete, tudománya történelmi fejlődését tükrözték, gazdag illusztrációk kíséretében. A központi szerkesztést nagy energiával és állandó figyelemmel — egyszer sem hiányzott a szerkesztő bizottsági ülésekről — a mű fővédnöke, Rudolf trónörökös végezte.

Az album irodalmi bizottságának tagjai — Jókai, Nagy Miklós, Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Szana Tamás, Törs Kálmán, Vadnay Károly és jegyzői minőségben Szádeczky Lajos — intézték a szerzők felkérését, folyamatosan tartották velük a kapcsolatot, közvetítettek a szerkesztőkhöz, nyomdához.

A művészeti bizottság: Roskovics Ignác, Vágó Pál festők, Zala György szobrász — a saját speciális területükön hasonlóan működtek, és maguk is részt vettek az album illusztrálásában.

Az album kiterjedt a zeneművészet területére is: a zenei mellékletek szerkesztője Bartalus István volt.

Az album négyféle kiadásban jelent meg: 1, 3, 10 és 100 Ft-os árban, melyek között a csekély tartalmi különbségnél (néhány képpel több) jelentősebb volt a kivitelezés minősége. Az 1 és 3 Ft-osak kettedrét nagyságban (52×35 cm) fűzve, a 10 és 100 Ft-osak díszes borítós kötésben, nagykettedrét alakban (64×50 cm és 67×50 cm) jelentek meg.⁵ Szövegterjedelmük 40 oldal + 8 számozatlan oldal + zenei mellékletek. Már az 1 Ft-ásban 80 illusztráció volt, és a papírborítón Vágó Pál aktuális, szép rajza: háttérben lángoló épületek, az előtérben egy félig rommá égett háznak támaszkodó, kéregető anya gyermekével. Felirat: „Segítség! Eperjes, Nagy-Károly, Toroczkó tűzkárosultjainak fölségelésére.” Ugyanez a rajz díszíti a többi kiadás borítóját is. Az 1 Ft-oshoz igen jó minőségű, vastag merített papírost, a 3 Ft-oshoz kartonvastagságút, a 10 és 100 Ft-oshoz merített kartonpapírost használtak. Már a 3 Ft-osban is részben színes alapnyomású képek vannak, a 10 és 100 Ft-osakban ez fokozottan fordul elő. A 100 Ft-os valóságos díszmű: bársony háttal és szegéllyel, ezeken aranyozott rézdíszítések és kapesok ékeskednek, a címborító selyemből van, és erre vitték fel az említett Vágó-képet és a feliratot. Ez a példány még pergamenburkot és díszes szövettel borított védőtokot is kapott. Az előzéklapjai is selyemborításúak voltak. E legdrágább kiadásnak díszpéldány-jellegét kihangsúlyozta még a nagy, piros betűkkel nyomott belső címlap, Than Mór „Ferenc József” portré-festményének reprodukciója (metszette Doby Ferenc), Kozma Ferenc udvari fényképésznek Rudolf trónörökösről készült arcképe, végül ugyancsak egész, külön oldalon annak megnevezése, aki e drága kiadást megvásárolta, vagy ideillő valamilyen érdeme folytán a példányt ajándékba kapta, mint pl. a Széchényi Könyvtár esetében: „A Nemzeti Múzeum példánya” — arany betűkkel.

A négyféle kiadás borítójának hátoldalára nyomott kép: a hátrakötött fejkendős rikkancs-menyecske jobb kezében tartott *Segítség*-albumokat kínál, bal karjával magához szorítva egy egész köteget, lábai előtt szétszórva hevernek a földön az album különböző kiadásai — terjesztési reklám, melyet röplapokként arisztokratákból, közéleti férfiakból, tőkepénzesekből és az album szerkesztőiből álló „terjesztési bizottság” részére rajzolt Roskovics Ignác. E kép vándorló kép lett: mert később a Légrády-Testvérek a kiadásukban levő *Pesti Hírlap* és *Naptára* részére átvették, természetesen ez esetben a rikkancsnő a Légrády-féle lapot reklámozza. A terjesztő bizottság tagjai, társadalmi helyzetüknél fogva, alkalmasak voltak minél több előfizető, ill. vásárló verbuválására.

Az album jövedelmezőségét előállítási költségének minimális volta fokozta. Ugyanis költségeihez hozzájárultak a Franklin Társulat és nyomdája, amely csupán saját kiadásait számlázta. A 10 és 100 Ft-os példányokhoz az állami nyomda a mellékelt Ferenc József-

⁵ Mint érdekességet említjük meg, hogy a nagykettedrét formát a szerkesztők „olifant” nagyságként hirdették. — Legelőször: aug. 20-án az 1 és 3 Ft-os példányok jelentek meg, a 10 és 100 Ft-osak nagyobb képterjedelműek, szebb nyomási, burkolási, kötési kivitelük miatt csak szeptemberben (PN aug. 18.). Augusztus végéig, szeptember elejéig az 1 és 3 Ft-os kiadások elfogytak, újabb kiadás vált szükségessé a nagyszámú igénylő miatt (VU aug. 28.). Szeptember végén a 10 és 100 Ft-osak is; valamennyiből II. kiadást árusítottak októberben. (PN szept. 4., okt., VU szept. 18.)

portré rézmetszetéről ingyen készítette el a lenyomatot. Az egyetemi nyomda a 3, 10 és 100 Ft-os példányokhoz ingyen állította elő a zenei mellékletek nyomatát. Kozmata Ferenc udvari fényképész ugyancsak díjtalanul készítette el Rudolf trónörökös fényképét a 100 Ft-os példányokhoz. Dávid Károly papírszállító cége ingyen adta az 1 Ft-os kiadáshoz a borító papírost, a 3 Ft-oshoz a papírost kedvezményes áron szállította. A Magyar Papíripar részvénytársaság az 1 Ft-os kiadáshoz a papírosnak 1/3-át adta díjtalanul. Az album illusztrációit pedig a bécsi Angerer és Gösch-cég 10%-kal számította olcsóbban.

Az album terjedelmének meghatározásakor említettük, hogy 8 számozatlan oldal követi a 40 számozottat: e nyolc oldalon a legkülönbözőbb cégek hirdetési irodája szerkesztette össze, és a hirdetői díjakat az album szerkesztőségének adta át.

Nem érdektelen, hogy a tűzkárosultak támogatására az album főszerkesztőjét, Jókait ezúttal nem könyv, hanem sorsjáték-akcióba is bevonták: 1887. júl. 23-án 48/138 sz. a. a pénzügyminiszter rendelete „Segítség” c. mű- és értéktárgyakból rendezendő sorsjátékot engedélyezett. A rengeteg nyereménytárgyat nagy részben a társadalom adta össze. Az év júl. 30-án adták ki a sorsjegyeket, darabonként 30 kr volt az áruk; a sorsjegyeket a „Segítség” sorsjátékügyi bizottság nevében Jókai Mór és Wekerle Sándor pénzügyminiszteri államtitkár írta alá. Az egyetemi nyomda állította elő, és a rajta levő metszetet Morelli Gusztáv neves grafikusművész rajzolta, műnyomóintézetében elkészíttette, és ajándékba adta a nemes célra. A sorsjátékot az Album és sok más lap is meghirdette azzal a tordalékkal, hogy a bevételből az árvízkárosultaknak is juttatnak. 100 000 sorsjegyet bocsátottak ki.

Az albumnak a közönség részéről való fogadtatását anyagi sikerén is lemérhetjük: egyedül Eperjes városának 30 000 Ft-ot juttattak belőle. A 34 489 db első kiadásban eladott albumnak összjövedelme 72 827 Ft volt.

E város a díszpolgárságon kívül is szerette volna háláját kifejezni. Széchenyi Kör c. társadalmi egyesülete Jókait „gondolat- és érzelemgazdag” – műkedvelői előadáson bemutatott – drámájával akarta megtisztelni.⁶ Nov. 29-én már folynak a próbák, és dec. 10-én a *Felvidéki Szemle* (előbb *Eperjesi Lapok*) örömmel jelenti, hogy „Jókai tiszteletére a Széchenyi Kör műkedvelői gárdája »Milton«-ját játszotta.”

Jókai érkezése azonban halasztást szenved; a *Felvidéki Szemle* Eperjesi hírek c. rovatából, dec. 20-án arról értesülhetett az olvasó, hogy Jókai látogatásának elhalasztását kéri 1888. jan. első napjaira, mivel a *Segítség-Album* 100 Ft-os példányát az eperjesi Városi Levéltárnak, ajándékképpen, magával akarja hozni, és az még nem készült el. Megérkezése után a főispánnál, a megyeházán szállásolták el.⁷

Az albumnak a díszes kiállításához méltó írógárdája volt. 145-en írtak bele, a tudomány és közelet különböző ágait képviselők: írók, költők, művészek, akik többször maguk illusztrálták írásukat. Nem hiányzott a Habsburgok néhány képviselője, sőt egyházi férfi sem.

⁶ Az eperjesi Széchenyi Kör 1878-ban alakult. Az egyesület tervbe vette mindazt a programot, amellyel a társadalom közművelődését előmozdíthatja: felolvasásokat az újabb magyar irodalomból, színelőadásokat (műkedvelőit), hangversenyeket, képzőművészeti kiállításokat. E tervnek felelt meg négy szakosztályra bomló szervezete: irodalmi, színeszeti, zenei, művészeti. Műsorára tűzte az idegen nyelvek pártolását, ill. gyakorlását is: nyelvmesterrel lehetett az érdeklődőknek az angolt, franciát és németet gyakorolniuk. Kezdetől fogva nagy volt pártfogói gárdája, amely mozgalmas életet biztosított. Színvonalas, gazdag könyvtára is volt. Még 100 aranyos drámapályázatokat is kiírtak és a bíráló bizottságban helyet foglaltak Csiky Gergely, Greguss Ágost, E. Kovács Gyula. Az újonnan épült eperjesi színház megnyitásakor egyik pályadíjnyertesüknek, Várady Antalnak a prologusát adták elő és ez alkalommal Prielle Kornélia is fellépett. — Az 1887. évi tűzvész a Széchenyi Kört is hontalanná tette.

⁷ *Eperjesi Lapok* 1887. dec. 6.

A Habsburgok közül említést érdemel Rudolf trónörökös, aki az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. mű fővédnöke volt, és valószínűleg — hallgatólagosan — az albumnál is ilyen szerepet játszott. Említettük, hogy felépítésében a két mű sok hasonlóságot mutat, a munkatársak mindkét vállalkozásban — némi kivétellel — megtalálhatók, különösen a képzőművészek.

Jókai albumát Rudolf sorai nyitják meg. A főszerkesztőt, bár számított arra, hogy a nálunk ekkor már nagyon népszerű trónörökös e szereplése is fokozni fogja a mű sikerét, iránta érzett egyéni vonzalma is készítette erre, emellett politikai megfontolásai. Igen széles körű tábor reménykedett Rezső királyfiiban — ő maga így írta be magát egy nemzeti múzeumi látogatásakor annak vendégkönyvébe, és általánossá lett így említeni⁸ —, ha magyar királyá koronázzák, megvalósul a századok óta remélt függetlenségünk. Ismert volt hol névvel, hol névtelenül írt cikkeiben kinyilvánított bel- és külpolitikai elgondolása: modern, korszerű, már-már a szociáldemokráciához közelítő demokratizmusa, nemzetiségi szemlélete: a Monarchia nemzetiségeinek teljes egyenjogúsága nem elegendő, anyagi jólétüket, kulturális felemelkedésüket is lehetővé kell tenni. Legalábbis oly fokra emelni, amilyenre a Monarchia egy-egy nemzete már eljutott, vagyis gazdasági és kulturális egyenjogúságot, haladást kell teremteni. Külpolitikai állásfoglalása ezzel szoros összhangban állott: a Monarchia nemzetiségeinek felemelkedése gátolhatja meg egyedül a velük szomszédos államokban élő rokon népek lázításait, aspirációit. A jószomszédi viszonyt a Monarchiában létrehozott általános jóléttel, kulturális egyenlőséggel olyképpen lehet biztosítani, hogy a forrongó Balkánra is átvisszük belpolitikai eredményeinket. Éppen nemzetiségpolitikai elgondolásainak volt egyik eszköze az *Osztrák—Magyar Monarchia* c. mű, melynek szerzői a nemzetiségek legrangosabb tudósai közül is kikerültek, hogy tanulmányaikban mintegy felmérjék a Monarchia egész területén lakó nemzetiségek területi, gazdasági, kulturális helyzetét. Minden nemzetiségi szerző teljes szabadságot élvezett munkájában, egyenlő támogatást. E művet első lépésnek szánta Rudolf, teljesen az ő gondolata, elgondolása volt, s ezt a megindítása előtt, Ferenc Józsefhez engedélyeztetés végett benyújtott tervezet igazolja.⁹ Külpolitikájának fókuszában a cári Oroszország balkánaspirációinak megállítása volt: a Duna-medence népeinek megbékítése, s a cárizmus ellen egyévé kovácsolása. A soknemzetiségű Duna-medence népének demokratizmusa álljon szembe a cárizmus abszolutizmusával. Rudolfot éppen az osztrák kormányzat nem értette meg. Eszméit veszedelmesnek tartották, őt magát úgy tekintették, mint aki még trónra kerülése előtt a Monarchia szétesésének előidézője lehet. Az 1889-ben bekövetkezett erőszakos halálát a mai osztrák történelmi felfogás már politikai ténykedése következményének ismeri el. Rudolf halála előtt írt búcsúlevelei egyikét Szögyény-Marich László külügyminiszteri osztályfőnökhöz, egyik bizalmasához intézte, ennek záradéka: a legjobbakat kívánja neki és imádott, kedves hazájának, Magyarországnak.

⁸ A PH 1881. máj. 22. 140. sz.-ban a hírrovatban olvasható: „A királyfi írta. Általános feltűnést keltett, hogy a trónörökös a múzeumban ma tett látogatásának befejezésekor a vendégkönyvbe ezt írta be: *Rezső*. A hazai közfoglalom tudvalevőleg ezt tartja a Rudolf név magyar kiadásának s mikor a királyfi ennek hódolt, csak azon meggyőződésből tehetett, hogy neki mint magyar királyi trónörökösnek s a legelső magyar ember fiának e hazában magyar néven van helyén szerepelnie. A királyfi írta s ne változtassunk azon, amit ő magára nézve elfogadott. Ezennel kijelentjük, hogy lapunkban a királyfit minden alkalommal „*Rezső*”-nek fogjuk nevezni.”

⁹ Rudolfs Majestätsgesuch, betreffend die „Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild.” — E saját kezűleg írt tervezetet Rudolf részleteiben felhasználta a mű bevezetésében. A tervezet kelte: 1884. márc. Bécs. A szerző beadványában úgy tünteti fel Ferenc Józsefnek a művet, mintha az a tudomány, művészet, hazafiság békés célját szolgálná, holott bel- és külpolitikai törekvéseihez szüksége volt olyan „kézikönyvre”, mely szempontjaihoz felméri a Monarchiát. Vö. O. Fr. von Mitis: *Das Leben des Kronprinzen Rudolf*. Wien 1971. 250—252. l.

A sorokat az osztrák közvélemény és történészeik frázisnak, demagógiának minősítették, elkendőzték — Magyarországon megértették. E vallomás őszinteségét, komolyságát az album írt hasonló megfontolásból, érzésből fakadó sorok igazolják: „Eperjes, Nagy-Károly, Toroczko! Romokból és hamvaikból ifjú erővel virágozzanak fel, és boldoguljanak drága hazánk díszére. Soha el nem enyészhető emlékszobrokként, miket a nemzet áldozatkész honszeretete önmagának emelt. Rudolf.” Az albumnak tehát nemcsak jótékony-sági, de történelmi hivatása is volt: korántsem az „aulikus”, de a hazafi Jókai hívta meg Rudolfo-t a szerzők közé, és Vajda Jánosnak *A meyerlingi halott* c. két szép költeményét ugyanazok az érzések hívták életre, holott nála következetesebb, radikálisabb Kossuth-párti 48-as nemigen akadt költőkorársai között.¹⁰

A 145 album-munkatárs nem sorolható fel, s akiket mégis megemlítnék a legismertebbek közül valók, és inkább érzékeltetésül: Arany László Arany Jánosnak hátrahagyott költeményei közül *A földrengés* c. töredéket adta, melyről a szerkesztő megjegyezte, hogy még addig nem jelent meg, és a Ráth Mór kiadásában sajtó alatt levő gyűjteményből való.¹¹ Benczur Gyula illusztrálta „A vészharang” c. rajzával: az arcán rémületet tükröző, harangot félreverő fiú a költeményhez és az album tárgyához egyaránt idomul, s egyben magas művészi illusztráció. A sok költemény közül még ki kell emelni Vajda János szép, kétszakaszos versét: *Si duo faciunt idem*. Innen vették át még abban az évben más lapok is. Később a költő *Segítség* címen jelentette meg.¹² A Vajda János összes művei II. köt. sajtó alá rendezője, Boros Dezső a költeménnyel kapcsolatban megjegyzi, hogy Vajda addig ilyen társadalmi mozgalomnak érdekében kiadott könyvekben nem vett részt, és arra gondol, hogy „eszébe juthatott az előző évi nagy támogatás, melyet a magyar írók részéről élvezett Újabb Munkái kiadásakor . . . annál is inkább, mert az albumot Jókai és Nagy Miklós szerkesztették.” Ez is közrejátszhatott, de még valószínűbb az album kettős célja: a társadalmi mellett a politikai is. Vajdát az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. mű szerzői közé is meghívták.¹³

A nagyszámú prózáirót sem sorolhatjuk fel. Álljon itt azonban Hunfalvy János írása, amely ugyancsak az album politikai célját támogatja:

„A tudósok a magyarok eredetéről vitatkoznak; a kérdés az, vajjon az áltáji nagy népcsalád melyik ágával, a török vagy ugor ággal vagyunk-e közelebbi rokonságban. A kérdés megoldási kísérleteibe némelyek részéről bizonyos nemzeti hiúság is vegyül, mintha a származástól függene a nemzet mivolta és jelentősége. Amde nem Baskardiában vagy

¹⁰ Vajda János összes művei II. kötetében: Kisebb költemények 1861—1897, 332—333, a sajtó alá rendező Boros Dezső még nem ismerte az osztrák történészek új álláspontját a Meyerlingben, 1889. jan. 30-án erőszakos halállal elhunyt Rudolfo-t illetőleg: hogy azt politikai okokra vezetik vissza. Boros még a szerelmi kaland katasztrofális végpontjának mondja — átvéve a régi irodalomból. Vajda verseit Komlós Aladárral, a költő monográfusával egyértelműen a trónörökös magyarbarátsága által szerzett népszerűségével hozza kapcsolatba: „alakját a nép mondákkal szőtte körül”. Szól arról is, hogy a versről nincsen korabeli kritika. Nincsen, mert akkor a vers keletkezésének okát, hangulatát, mely közhangulat volt az országban: a politikai háttérrel is fel kellett volna tárnai. A kortársak, Rudolf beavatott magyar hívei többet és biztosabban tudtak haláláról, de sehol a Monarchián belül erről írásban-szóban hivatalosan nem nyilatkozhattak.

¹¹ *A földrengés* c. vers egy évvel később valóban Ráth Mór kiadásában jelent meg: Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I. köt. Versek. Bp. 1888. 494—485. l. azzal a szerkesztő Arany Lászlótól származó megjegyzéssel: „Talán a *Daliás idők*-be szánt részlet.”

¹² A szerkesztőség nagy örömmel fogadta a költőnek az albumhoz első közlésre beküldött új versét, melyről a *Pesti Hírlap* júl. 4-én említést is tesz, és azon év aug. 20-án ő is közli.

¹³ Id. mű (Bp. 1969) 319. l. — Az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. mű Vajdához küldött szerzői felkérése a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található.

Etelközben, hanem a Kárpátok ölelte Duna és Tisza öntözte országban lett a magyar azzá, ami; itt folyt le viszontagságos történelme, mely őt az európai nemzetek sorába igtatta. Aki a magyart *keleti* népnek nevezi, az nem dicsőíti, hanem inkább gyalázza, mert ama külföldi anthropológok malmára hajtja a vizet, akik a magyart, úgy mint a törököt, Európából ki akarnák fizni. A magyar nemzet a nyugati műveltség emlőin nőtt fel, s ezért európai nép, mint akár a germán vagy román."

A cikk, ha visszafogottan is, ítélet a burjánzó nacionalizmus felett, és egyben az igazi nemzeti magatartásnak iránymutatója. Hunfalvy János az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. műnek egyik legfoglalkoztatottabb szerzője volt.

Helyet kapott a nép kulturális felemelkedését szolgáló felhívás is Schwarz Gyula tollából *Emeljünk közkönyvtárakat* címmel:

„Ha minden megye és minden város közkönyvtárt alapítana és évről-évre beszerezne egy-egy, esetleg két-három példányban e közkönyvtár számára, vagyis a közönség ingyenes használatára minden tudományos művet s minden jelesebb közhasznú meg szépirodalmi terméket, mely magyar nyelven megjelen, hát akkor rövid idő folytán nem sejtett mérvekben venne lendületet az összes magyar irodalom színe-java.

Igen, mert ez esetben nemcsak szellemi termelésünk szabadulna föl a könyvpiac hagyományos nehézségeinek nyomása alól, de a hazaszerte lappangó vagy az élet nehézségeivel még ma is sikertelenül küzdő komolyabb művelődési vágy is megtalálná az utat a szellemi élet kincseihez, amelyeket most nélkülözni kénytelen.

Sok tehetség, erő s tudásvágy rejlik a magyar társadalom művelt, de kevésbé vagyonos rétegeiben is; nyissunk tért e tehetségek fejlesztésére. Ez leend a legméltóbb szolgálat, amelyet a magyar nemzet géniuszának ezredéves múltunk megünnepléséül a fölvilágosult, tetterre kész hazafiság tehetni fog!"

Schwarz Gyula, akkor országgyűlési képviselő, később egyetemi tanár, egész működése folyamán foglalkozott közművelődés- és társadalompolitikai kérdésekkel tanulmányaiban is. Sokat tett, hogy ide vonatkozó eszméit a gyakorlatba átültesse.

Az album cikkeinek egy része eperjesi vonatkozású: Berzeviczy Albert *Az eperjesi Széchenyi Körről*, Pulszky Ferenc *Az eperjesi kollégiumról* írt; találunk írást a katonaság eperjesi állomáshelyéről is. Ebből következik, hogy az albumot elsősorban az eperjesi tűzvész hívta életre, és később társították hozzá a másik két város katasztrófáját.

A főszerkesztő Jókai Mátvás király forrása c. elbeszéléssel járult az albumhoz, melyet a szöveghez simulóan illusztrált Roskovics Ignác. Jókai sok népnyelvi szóhasználatának magyarázatát is adta. Várható lenne, hogy Jókai elbeszélését Róza leánya, vagy annak férje, Feszty Árpád illusztrálja, de ők önálló képekkel — Rózáé „Paletta” címet viselő genre-kép, Fesztyé téli tájkép — jelentkeztek.

Közel 70 művész díszítette képeivel az albumot. A sajtó a beérkezett művekről folyamatosan hírt adott, a nagynevűeket műveikkel együtt említette. Az album díszei — a képes kiadványok mindenkor — nagy vonzerőt jelentettek a kelendőség szempontjából. A *Pesti Hírlap* máj. 19-én közli, hogy a müncheni magyar művésztelepről Liezenmayer Sándor, Kéméndy Jenő, Baditz Ottó, Biasini Mariska, Neográdi Antal, Csók István és még mások küldték alkotásaikat az albumnak. A *Vasárnapi Újság* jún. 5-én Munkácsy Mihályról tudósít: Párizsból „A reggel” c. remek tollrajzát küldte el. E napon a *Pesti Napló* az albumhoz beérkezett képanyagnak a Múcsarnokban rendezett kiállítására hívja fel a közönség figyelmét, hogy felmérhesse az album művészi jelentőségét is. Jún. 12-i számában olvasható: az addig beérkezett 200 rajzból 70 darabot választott ki közlésre a szerkesztő bizottság, köztük van Spányi, Ligeti, Zichy is egy ifjúkori arcképpel. Zichynek a jún. 24-én beküldött új rajza, programalkotás; az album legfontosabb képe külön lapot kapott: három allegorikus nőalak van a középpontjában: „Eperjes, Nagy-Károly és Torockó” felirattal. A fájdalomtól roskadozó nők a város romjainak közepette egymásra borulnak, a körülöttük tornyosuló, kettéváló lángtengerből a mentés angyala közelít feléjük.

A *Pesti Napló* aug. 20-i száma Pataky László Özvegyasszony c. képét „az egész album legszebb és leghangulatosabb festményének” tartja a képekről adott részletes méltatásában. Valóban Barabás Miklós, a két Benczúr: Béla és Gyula, Csók István, Mannheimer Gusztáv, Margitay Tivadar, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József, Stróbl Alajos, a két Vastagh: Géza és György, Zala György és még a többi kiemelkedő kortárművész alkotásaival találkozhatott az albumban a szemlélő.

A grafikai alkotások sorába kívánczozik annak a két térképnek a megemlézése, melyeket a szerkesztőség Ruttkay Aurél mérnökkel rajzoltatott Eperjes és Nagykároly pusztulásáról, annak pontos színhelyfelmérésével. (1. sztl. old.)

A kor divatját követték a szerkesztők az albumhoz csatolt zenei mellékletekkel: e kottakiadványok tipográfiai remekek voltak. Erkel Ferencel nyitották meg a komponisták sorát, „Román” c., zongorakísérettel szerzett dalával. A szerkesztő kiemeli, hogy az a művész készül új operájának egyik darabja. Valójában ez az opera, melynek szövegkönyvéül Jókai *Kemény Simon* c. elbeszélése szolgált volna — sohasem készült el, és csupán a „román” maradt az utókorra. A kották közül még a népdalfeldolgozásokkal szereplő Lányi Ernőt és Szentirmay Elemért említenénk, mert szerzeményeikből ma is előadnak. A másik három csak korábban volt népszerű. A *Vasárnapi Újság* máj. 22-i száma tudni véli, hogy Hubay Jenő is hozzájárul a zenei részhez, de ez nem valósult meg.

Az album záródísz, mely egyben lezárását is jelentette, Benczúr Bélának „Völ”, Fuit felirattal allegorikus alkotása: a sírgödörbe sikló koporsó egy része még látható. E funerikus alkotás a pusztulás, pusztítás rémén kívül annak elmúlását is jelképezte: halál után a feltámadó életet. Talán az album sorsának, létének indítékait feltáró keletkezéstörténet felélesztése nem volt érdek- és eredménytelen. Úgy véljük, hogy az irodalom- és művészettörténészeknek szakterületük szempontjai szerint elvégzendő vizsgálata még sok újat állapíthatna meg Jókai *Segítség* c. albumáról.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Könyvet gyűjtő munkásokról. (Csepeli munkások olvasási szokásai). Több mint tíz esztendeje végünk kiterjedt szociológiai vizsgálatokat Csepelen, a Vasmű Szerszámgépgyárában, valamint kontrollként az Öntödében, a csepeli munkások életmódjának, szabadidő-szokásainak tisztázása érdekében. 400—400 munkást vontunk be a vizsgálódásba, ez a fizikai dolgozók 20%-át jelenti. Sokrétű vizsgálati technikát alkalmaztunk a SZEKI keretei között végzett kutatások során, kérdőíves, időmérleglapos esettanulmányok íratásával, mélyinterjúk készítésével jártunk a bonyolult problémák nyomában. Az életmód összetett problémáinak tisztázása csakis ezen a komplex úton lehetséges.

A szocialista életmódnak — s ezen belül a munkáséletmódnak — fontos eleme a munkások művelődésének előrehaladása. Kutatásaink nem jártak meglepő eredménnyel azon a téren, hogy feltárták: a munkások közt is hódítanak az elektronikus távközlés eszközei, a rádió, és mindenekelőtt a TV örvend nagy elterjedtségnek, népszerűségnek, a legtöbb időt lekötve.

Feltűnő ennek a háttérnek az ismeretében munkások között a *könyvolvasás* elterjedtsége, népszerű volta is, valamint a könyvhöz való hozzájutás sajátos, rendkívül biztató képlete. A lényegnél kezdjük, s rögtön azt kell kiemelni, hogy a vizsgálat során a munkásokat megkérdeztük: mit tekintenek leggyakoribb tevékenységüknek, mit végeznek a legszívesebben, mit tekintenek szórakozásnak? Ha a kapott válaszokat sorba rendezzük, skálákat állítunk össze, akkor kitűnik, hogy a Szerszámgépgyár munkásai között 1969—1978 között a könyvolvasás értéke alig-alig változott, s a gyakorisági rangsorkála 4—6. helyei között helyezkedik el (közel 30-féle tevékenységből választhattak a megkérdezettek). 1969-ben 166 munkás, azaz a minta 45%-a tekintette a könyvolvasást gyakori tevé-

kenységének, ami a skála 4. helyére értékelte azt. (1970-ben ez a hely a 6. volt 33%-kal, ami 115 munkást jelentett. 1972-ben az 5. helyhez 47,6% kellett, ez 162 munkás jelzésére épült. 1978-ban is az 5. helyen van a könyvolvasás 43,6%-kal, ami 172 munkás értékelését jelenti).

A legszívesebben végzett tevékenységek között a munkások véleménye szerint a könyvolvasás még magasabb rangot ér el: 1969-ben a 2. helyen van az elvárások skáláján 159 munkás megítélése szerint, s ez 42,8%-t jelent. 1972-ben 47,1%-kal a 3., s ez 160 munkás véleményét jelenti, 1978-ban ugyancsak a 3. helyen van 43,4%-kal, ami 170 munkás értékelése. Ugyancsak magas értékeket találunk a szórakozásnak tekintett tevékenységek skáláján is a könyvolvasás értékelése mögött: 1969-ben a 3. helyen van 26,1%-kal (97 fő), 1972-ben a skála második helyére emelkedett 52,6%-kal, 199 munkás véleménye alapján, s 1978-ban a skála 3. helyét foglalja el 48,5%-kal, 190 munkás véleménye szerint. A legszívesebben végzett, valamint a szórakozásnak tekintett tevékenységek között tehát a könyvolvasás még magasabb rangot ért el, mint a tényleges gyakoriságát jelző véleményeket rögzítő skálán. Ez pedig a könyv presztízst mutatja, a munkásművelődésben elfoglalt igen előkelő, s tartósan magas helyét bizonyítja.

Ha nem is törekszünk az idő elteltével bekövetkezett változások részletes elemzésére — erre a terjedelem korlátai nem engednek lehetőséget —, a változások dinamikája a könyv töretlen presztízsről tanúskodik, s mutatja, hogy ettől nem tántorítja el a munkás olvasóközönséget más tevékenység, a TV stb. sem. További részletes elemzés mutathatná ki, hogy az olvasási szokások mennyire szorosan függenek össze az életkorral — különösen a fiatalabbak között nagy a népszerűsége, az évek múlásával ez valamit csökkent, hogy majd a nyugdíjkorhoz közeledve, elérve ismét ugrásszerűen emelkedjék a gyakoriság görbéje. Ez az életkori differenciáltság, valamint a munkások iskolai végzettségének hatása az olvasási szokások alakulására különösen erőteljesen figyelmeztet az iskola felelősségére — az olvasási szokások kialakításának legfontosabb műhelyeként, eszközeként. De figyelmeztet a fiatalkorban kibontakozott olvasásszeretet megőrzésének, fejlesztésének jelentőségére is, ez ebben a munkásművelődésnek, a könyvtáraknak, művelődési központoknak, szakszervezeteknek, társadalmi szervezeteknek koncentráltan kell törekedniük az olvasási szokások továbbépítésére, olyan időszakban is, amikor a munkások eljutnak a családalapítás időszakába, lakáshoz akarnak jutni, berendezkednek stb., ami köztudott módon elvon az olvasástól, akár azért, mert meg kell teremteni mindehhez az anyagi feltételeket, akár azért, mert másképp alakul az ember időbeosztása.

Az olvasás szeretetéről közvetett adatok is tanúskodnak a vizsgálat anyagából. Nevezetesen a címben is ígért megközelítés: a munkások *könyvhöz jutása* arról tanúskodik, hogy szeretik, becsülik a könyvet, s igyekeznek saját könyvekhez is hozzájutni. A munkásművelődésnek jellegzetes jegye, s még általánosabban: a munkáseletmódnak, a szocialista életmódnak alapvető jelentőségű vonása a szocialista fejlődés által produkált kép: a *könyvet gyűjtő* munkás, aki saját könyvtárat mondhat magának.

A vizsgálat során megkérdeztük a Szerszámgépgyárban is, az Öntödében is a munkásokat, hogy miképp jutnak hozzá a könyvhöz? Az olvasási szokások jellegéről, fejlődéséről ezeknek az adatoknak a felhasználásával még sokrétűbb képet alakíthatunk ki, megérthetjük a munkások olvasási kedvének egyik fontos forrását is. Ismertetjük a következőkben a legfontosabb adatokat, amelyek a két üzemben gyűltek össze, s három oszlopban kapjuk meg összehasonlítható módon azokat az értékeket, amelyekből kitűnik, hogy miképpen szerzik be a munkások az olvasnivalót?

A táblázat adatai önmagukért beszélnek. Mégis érdemes kiemelni néhány adatsort, s vizsgálni ezek változását, ennek tendenciáját is. Az első két oszlop összehasonlítási alapot nyújt, s megmutatja, hogy négy esztendő alatt mi változott e téren? A harmadik oszlop az előző adatok kontrolljaként értelmezhető, s megmutatja, hogy egy másik üzemben

Táblázat

Honnan szerzik be a munkások a könyvet? (fő/%)

	Szerszámgépgyár		Öntöde 1978
	1976	1979	
0	26/7,6	44/11,1	78/19,9
1. könyvtárból	105/30,9	71/18	90/22,9
2. családtagoktól kapja	28/8,2	42/10,6	37/9,4
3. barátaitól	16/4,7	9/2,2	20/5,1
4. egyéb helyről szerzi	15/4,4	16/4	11/2,8
5. saját könyvtár gyűjtésével (minimum 100 kötet)	149/43,9	212/53,8	156/39,8

(ahol a munka jellege, a munkásösszetétel, a képzettség fokának összetétele is valamelyest elmarad a Szerszámgépgyár értékeitől) miképpen alakulnak a könyvhöz jutás forrásai?

Írásunk címét igazolják az 5. csoportban tapasztalt adatok: növekvő mértékben jellemző, hogy a csepeli munkások olvasási szokásai mögött az aranyfedezet a saját könyvhöz való ragaszkodás. A négy év alatt kerekén 10%-kal nőtt a könyvtárat gyűjtő munkások aránya, ugyanazokat megkérdezve, ugyanabban az üzemben. S ez nem csekélység hiszen újabb 64 munkás jelezte saját könyvtár gyűjtését az előző időszakhoz képest.

S még az alacsonyabb kvalifikáltságú munkásgárda is könyvgyűjtést jelez, ha valamilyen alacsonyabb arányban is (39,8%). Más kérdés, hogy mennyire olvassák el a megszerzett könyveket, milyen ezek olvasottsága? (A vizsgálatot lebonyolító kérdezőbiztosaink arról informáltak bennünket, hogy a könyveket a meglátogatott munkáscsaládok nagy becsben tartják, tisztelik, s méltó módon helyezik el lakásukban. Az Öntödében 15,3%, a Szerszámgépgyárban 20,8% tartja könyvszekrényben könyveit. Az Öntödében 25,8%, a másik üzemben pedig 39,5% tartja könyveit szekrény sor, kombináltszekrény polcain, szobában falipolcon pedig 10,7%, illetve 12,6% helyezte el azokat. Szétszórtan az Öntödében 9,2%, a másik üzemben pedig 7,6% tartja könyveit.) A könyvtárat gyűjtő munkások között még további értékeltolódásokat állapíthatunk meg: könyvszekrényben ezek 28,7%-a, szekrény sorban 41,5%-a, falipolcon 13,6%-a, szerteszét pedig csak 3,7% tartja könyveit). Sorozatot a kérdezőbiztosok az Öntödében 11,3%-nál, a másik üzemben 15,7%-nál találtak. A lexikonok aránya 5,6%, ill. 6,5%-os volt. Mindkét fajta könyvtípust 22,7%-nál, illetve 34%-nál találtak.

Csökkenet a könyvtárból kölcsönzők aránya — 30,9%-ról 18%-ra. — Ez figyelmeztetés az egyébként nem rossz csepeli könyvtárellátás problémáira, növelni kell azok igénybevételét az idő előrehaladásával is, s nemcsak életkori kérdés ez (négy évet öregedtek a megkérdezett munkások!). Ha a többi csoportot nem is tárgyaljuk, akkor is szembeűnő, hogy az olvasási szokások mennyire egybekapcsolódtak a könyvtárgyűjtéssel, a szocialista társadalmi viszonyok jellegzetes termékeként. Olyan vonása ez a munkásművelődésnek, ami a nálunk sokkal gazdagabb tőkés országokban is csak kuriózumként fordul elő. Nem meglepő tehát, hogy ezek az adatok nagy feltűnést keltettek a vezető tőkés országok kutatói között is, s érthető módon elismerik a munkások könyvszeretetének az értékét.

FUKÁSZ GYÖRGY